

www.e-rara.ch

Omnes quae extant D. Hieronymi Stridonensis lucubrationes

Hieronymus, Sophronius Eusebius

Basileae, [1536-1538]

Universitätsbibliothek Basel

Shelf Mark: FM1 II 1-6

Persistent Link: <https://doi.org/10.3931/e-rara-62470>

[Commentariorum Hieronymi in epistolam ad Titum liber unus]

www.e-rara.ch

Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

A omni instantia & prece pro omnibus sanctis & pro me: Ut seorsum sanctorum, & seorsum sui faceret mentionem. **2. Cor. 6. c.** **a** ¶ Ut mihi.] Hoc quod nunc ait, in apertione oris mei: Et alibi: Os meum ad uos apertum est d. Corinthij: Et, aperiens os suum, docebat discipulos suos dicens: Et os meum ape-

Psal. 118. r. rui, & attraxi spiritum: Et, aperiā in parabolis os meum: & cate- ra his similia, sic accipiendum quasi dixerit: aperiatur thesauri, & abscondita a seculis sacramenta pādan- tur, ut spiritus sanctus introeat ad ea profes- rēda quae latitant. Nā quod huius testimo- nij, id est, ut detur mihi sermo in apertioe oris mei, iste sit intel- lectus, sequentia pro- bant. In confidentia

Ioan. 16. c.

(inquit) notum facere mysterium euangelij: Nequaquam in parabolis & prouerbis, sicut & propheta, & ipse domi- nus adhuc constitutus in corpore loquebatur dicens: Ve- nit hora quando nequaquam uobis in prouerbis loquar, sed confidenter de patre annuntiabo uobis. Hunc confiden- tia sermonem, solus poterit obtinere, qui non habuerit cor se reprehendens: Si enim cor nostrum nos non repre- henderit, confidentiam habemus ad deum, & quodcum- que petierimus, accipiemus ab eo. Rarus itaque est qui in confidentia notum faciat mysterium euangelij, quia rarus est qui confidentiam habeat ad deum. Quis enim gloria- bitur castum se habere cor, aut quis stabit dicens mun- dum se esse a peccatis? Post haec quod sit hoc quod ait: Pro- quo legatione fungor in catena, ut notum uidelicet face- rem mysterium euangelij, breuiter perstringendum. Et qui- dem qui simpliciter intelligit, dicet propter testimoni- um Christi eum de carcere & de catenis haec Romae po- situm scripta misisse. Alius uero propter corpus humili- tatis & catenam istam qua circumdamur: & necdum sci- mus secundum quod oportet nos scire, & per speculum uidemus in enigmate, ista eum dixisse contendet: & tunc uere posse in confidentia euangelij aperire mysteria, cum catenam deposuerit, & de carcere liber exierit, nisi forte & in uinculis absque uinculis computandus est, qui con- uersationem habet in caelis, & de quo dici potest: Vos au- tem non estis in carne, sed in spiritu: si tamen spiritus dei habitat in uobis. **b** ¶ Ut autem &c.] Dupliciter accipite, uel ideo Tychicum missum Ephesum, ut nuntiaret eis uincula apostoli Pauli nota facta esse in omni praetorio, & catenam illius ad fidem euangelij profecisse, eo tempo- re quo ad Colossenses scripsit dicens: Quae circa me sunt, omnia nota uobis faciet Tychicus frater dilectus, & mi- nister, & conseruus in domino, quem misi ad uos ob hoc ipsum, ut cognoscatis quae circa nos sunt, & consoletur corda uestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui est ex uobis, qui omnia quae hic agunt, nota faciet uobis. Grandis enim consolatio erat audire Paulum Romae in domina urbium, & in arce Romani imperij, de carcere & de uinculis triumphantem. Vel certe ob id Tychicum

missum esse, ut uitam & conuersationem Pauli, quam igno- rabant, annuntiaret eis, & quasi quoddam exemplar ui- uendi daret discipulis gesta apostoli atque uirtutes, & eum imitari uolentibus. Nec parua esse poterat consolatio amulari cupientium, quae apostolum egisse cognouerāt.

c ¶ Pax fratribus & charitas, cum fide a deo patre & domino Iesu &c.] Si qua alia dona sunt quae tribu- untur a deo patre & domino Iesu Christo, inter haec pax non mi- nimū possidet locum, quae superat omnem sensum, & custodit cor- da intellectusque san- ctorum: serenitas quae- dam atque tranquillitas animae quiescentis, & uniuersam tempesta-

turbationum fugans. Huic similis est charitas cum fide, quam & ipsam simul deus pater donat & filius, ut diliga- mus deum de toto corde, & proximos sicut nosmetipsos, & pro inimicis nostris precemur. Haec pacem & charita- tem quam credentibus Apostolus imprecatur: hi tantum habent, qui fratrum nomine merentur uocari. Pax fratri- bus & charitas cum fide & pace. Igitur & charitatem & fidem sic pater praestat ut filius: Et haereticus obmutescit, quae non uult eadem filium posse quae patrem. **d** ¶ Gra- tia cum omnibus qui diligunt dominum Iesum Chri- stum in incorruptione. Amen.] Nonnulli hoc ita interpre- tati sunt, ut eum putarent diligere dominum nostrum Ie- sum Christum, qui ab operibus corruptionis alieni sit, opera corruptionis in coitu sentiētes. Vnde & consuetu- do & sermo uulgaris incorruptos, uirgines uocat, eosque qui coitum nesciunt foeminarum. Corruptos uero eos, qui istiusmodi degustauerint uoluptatem. Illud quoque tes- timonium coaptantes: Si quis templum dei corrumpit, corrumpet illum deus. Sed nescio an hoc ualeant expla- nare quod scribitur: Unusquisque proprium habet donum a deo, alius quidem sic, & alius sic. Videamus igitur ne for- te melius sit omne peccatum corruptionem animae intel- ligere, & eos qui a peccato liberi sunt, incorruptos uoca- ri: ita ut diligentes dominum Iesum Christum, in incor- ruptione sint, dum peccati uinculis non tenentur, & cum eis est gratia dei. Simulque arbitror ad distinctionem eo- rum qui diligunt dominum Iesum Christum, sed non in incorruptione: nunc positum, eos gratiam habere Chri- sti, qui diligant eum in incorruptione. Quanti enim dili- gunt dominum, parati exilia, parati martyria, parati in- opiam, & omnia pro eo contumeliarum genera sustine- re: & nihilominus carnis passione superantur: sed his non imprecatur Apostolus gratiam, quia gratia domini est cum omni- bus qui diligunt eum in incorruptione.

Commentariorum ad Ephe- sios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD Titum, ad Paulam & Eustochium procemium.

Let non sint digni fide, qui fidem primam irritam fecerunt, Marcionem loquor & Basilidem, & omnes haereticos qui uetus laniant testamentum: tamen eos aliqua ex parte ferremus, si saltem in nouo continerent manus suas, & non auderent Chri- sti (ut ipsi iactitant) boni dei filij, uel euangelistas uiolare, uel apostolos. Nunc ue- ro cum & euangelia eius dissipauerint, & apostolorum epistolas, non apostolorum Christi fe- cerunt esse

cerunt esse, sed proprias: miror quomodo sibi Christianorum nomen audeant vindicare. Vt enim de ceteris epistolis taceam, de quibus quicquid contrarium suo dogmati uiderant, eraserunt: nonnullas integras repudiandas crediderunt: ad Timotheum uidelicet utranque, ad Hebræos, & ad Titum, quam nunc conamur exponere. Et si quidem redderent causas cur eas apostoli non putarent, tentaremus aliquid respondere, & forsitan satisfacere lectori. Nunc uero cum hæretici auctoritate pronunciant & dicant: illa epistola Pauli est, hæc non est: ea auctoritate refelli se pro ueritate intelligant, qua ipsi non erubescant falsa simulare. Sed Tatianus Encratitarum patriarches, qui & ipse nonnullas Pauli epistolas repudiavit: hanc uel maxime, hoc est, ad Titum, apostoli pronunciandam credidit, paruipendens Marcionis & aliorum qui cum eo in hac parte consentiunt assertionem. Scribit igitur Apostolus, o Paula & Eustochium de Nicopoli, quæ in Adriatico littore sita, nunc possessionis uestræ pars uel maxima est, & scribit ad Titum discipulum suum, & in Christo filium, quem Cretæ reliquerat ad ecclesias instruendas: præcepitque ei ut cum è duobus Artemas seu Tychicus Cretam fuerit appulsus, ipse Nicopolim ueniat. Iustum quippe erat, ut ille qui dixerat, sollicitudo mea omnium ecclesiarum: & qui euangelium Christi usque ad Illyricum de Hierosolymis proficiscens fundauerat, non pateretur & sui & Titi absentia Cretenses esse desertos, à quibus primum idololatriæ semina pullularunt, sed mitteret eis pro se & Tito Arteman uel Tychicum, quorum doctrina & solatio confouerentur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD TITVM
liber unus.

Aulus seruus dei, apostolus autem Iesu Christi. In epistola ad Romanos ita exorsus est:

Paulus seruus Iesu Christi uocatus apostolus.

In hac autem seruum

se dei dicit: Apostolum

uero Iesu Christi. Si

enim pater & filius unum

sunt, & qui crediderit

in filium, credit & in pa-

trẽ: seruus quoque

indifferenter apostoli

Pauli, uel ad patrẽ est

referenda, uel ad filium.

Hæc autem seruus non

est illa de qua ipse Apo-

stolus ait: Nec enim

accepistis spiritum ser-

uitutis iterum in timore,

sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus

Abba pater: uerum nobilis seruus, de qua & David ad

deum loquitur: Ego seruus tuus & filius ancillæ tuæ: Et

beata Maria ad angelum: ecce ancilla domini, fiat mihi

secundum uerbum tuum. Hanc seruitutem habuit & Moy-

ses, de quo dominus ad Iesum filium Nauæ: Moyses (in-

quit) famulus meus mortuus est. Et in alio loco: Mortuus

est Moyses famulus domini in terra Moab per uerbum

domini. Absit quippe ut spiritus seruitutis Moysen & Ma-

riam in timore, & non in dilectione dei habuisse credamus.

Nec mirum quamuis sanctos homines, tamẽ dei seruos

nobiliter appellari, cum per Esaiam prophetã, pater lo-

quatur ad filium: Magnum tibi est uocari te puerum meum,

quod græce dicitur: *μικρὸν υἱόν* *τὸν κυρίου* *οὐκ ἀνδρά μόνον*. Puer

autem, hoc est, *παῖς*, quia potest secundum Græcos & fa-

mulum & filium significare: in Hebræo quaesiuimus, &

inuenimus non filium meum scriptum esse, sed seruum

meum: id est *עבד*. Vnde & Abdias propheta qui in-

terpretatur seruus domini, ex famulatu dei nomen acce-

pit. Si moueat quempiam, dominum saluatorem, qui uni-

uersitatis est conditor, seruum dei dici: non mouebitur,

si ipsum ad apostolos audierit loquentem: Qui uoluerit

inter uos esse maior, sit omnium seruus. Et filius homi-

nis uenit, non ut ministraretur sibi, sed ut ministraret:

quod ne docere tantum uerbis uideretur, monstrauit e-

xemplo. Assumpto quippe linteo, accinxit se: & aqua pel-
uim replens, discipulorum pedes lauit. Non est itaque im-
pium credere eum qui formam serui assumpserat, hæc fe-
cisse quæ serui sunt, ut paternæ uoluntati seruasse dicatur,
cum seruis suis ipse seruerit. Hæc autem seruitus, chari-

tatis est, per quam no-

bis inuicem seruire præ-

cipimur. Et ipse Apo-

stolus cum esset liber

ex omnibus, omnium

se seruum fecit. Et in

alio loco: Vester (in-

quit) seruus propter

Christum. Seruus dei

ille est, qui non est ser-

uus peccati. Omnis

enim qui facit pecca-

tum, seruus est pecca-

ti. Apostolus igitur q-

peccati non fuit seruus,

recte dei patris uoca-

tur seruus & Chri-

sti: Porro quod ait: Apostolus autem Iesu Christi, tale

mihi uideretur, quale si dixisset: præfectus prætorio Au-

gusti Caesaris, magister exercitus Tiberij imperatoris. Ut

enim iudices seculi huius quo nobiliores esse uideantur,

ex regibus quibus seruiunt, & ex dignitate qua intume-

scunt uocabula fortiuntur: ita & Apostolus grandem in

ter Christianos sibi uindicans dignitatem, apostolum

se Christi titulo prænotauit, ut ex ipsa lectione nominis

autoritate terreret, indicans omnes qui in Christo crede-

rent, debere sibi esse subiectos. Neque quod paulo an-

te scriptum posuimus ad Romanos: Seruus Iesu Christi,

non differt ab eo si dixisset, seruus sapientiæ, seruus iusti-

ciæ, seruus sanctificationis, seruus redemptionis: Chri-

stus quippe factus est nobis a deo pater sapientiæ, iusti-

ciæ, sanctificationis & redemptionis. b ¶ Secundum fidem ele-

ctorum dei & cognitionem ueritatis, quæ est iuxta pieta-

tem &c. ¶ Qui non iuxta humilitatem, ut plerique assumat,

sed uere dixerat: Et si imperitus sermone, non tamen scien-

tia: Hebræus ex Hebræis, iuxta legem Phariseus, profun-

dos sensus Græco sermone non explicat: & quod cogitat,

in uerba uix promit. Iuxta ordinem igitur sensuum &

textum rerum, potius quam uerborum, de singulis ut scri-

pta sunt, disseramus. Secundum fidem (inquit) electorum

dei, refert ad superiora, quod intulit: Paulus seruus dei,

Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum

dei, id

AD TITVM

AULVS seruus dei, apostolus autem Iesu Christi. Secundum fidem electorum dei & cognitionem ueritatis, quæ est iuxta pietatem in Ipe uitæ æternæ, quæ promissit non mendax deus ante secula æterna: manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum imperium saluatoris nostri dei, Tito charissimo filio iuxta communem fidem: Gratia & pax à deo patre, & Iesu Christo saluatore nostro.

Huius

sti: Porro quod ait: Apostolus autem Iesu Christi, tale mihi uideretur, quale si dixisset: præfectus prætorio Augusti Caesaris, magister exercitus Tiberij imperatoris. Ut enim iudices seculi huius quo nobiliores esse uideantur, ex regibus quibus seruiunt, & ex dignitate qua intumescunt uocabula fortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Christianos sibi uindicans dignitatem, apostolum se Christi titulo prænotauit, ut ex ipsa lectione nominis autoritate terreret, indicans omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subiectos. Neque quod paulo ante scriptum posuimus ad Romanos: Seruus Iesu Christi, non differt ab eo si dixisset, seruus sapientiæ, seruus iusticiæ, seruus sanctificationis, seruus redemptionis: Christus quippe factus est nobis a deo pater sapientiæ, iusticiæ, sanctificationis & redemptionis. b ¶ Secundum fidem electorum dei & cognitionem ueritatis, quæ est iuxta pietatem &c. ¶ Qui non iuxta humilitatem, ut plerique assumat, sed uere dixerat: Et si imperitus sermone, non tamen scientia: Hebræus ex Hebræis, iuxta legem Phariseus, profundos sensus Græco sermone non explicat: & quod cogitat, in uerba uix promit. Iuxta ordinem igitur sensuum & textum rerum, potius quam uerborum, de singulis ut scripta sunt, disseramus. Secundum fidem (inquit) electorum dei, refert ad superiora, quod intulit: Paulus seruus dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum

i. Cor. 9. d

D

i. Cor. 1. d

A dei, id est, eorum qui non tantum uocati sunt, sed & electi. Electorum quoque ipsorum, magna diuersitas est pro uarietate operum, sensuum, atque sermonum. Nec statim qui electus dei est, uel iuxta electionem possidet fidem, uel iuxta fidem habet sciendam ueritatis. Vnde & saluator ad Iudaeos qui in

eum crediderant, est locutus: Si permaneritis in uerbo meo, co-

gnosceitis ueritatem, & ueritas liberabit uos. Et euangelista testatur, quod haec credentibus quidem dixerit: sed nescientibus ueritatem, quam consequi possent, si in sermone ipsius permanerent: & liberi effecti, serui esse desiderarent. Queritur quare ad id quod ait: secundum fidem electorum dei & cognitionem ueritatis, iunxerit, quae iuxta pietatem est: utrum nam sit aliqua ueritas quae non in pietate sit posita, & nunc ad distinctionem illius inferatur cognitio ueritatis, quae iuxta pietatem est. Est plane ueritas, quae non habet pietatem. Si quis grammaticam artem nouerit uel dialecticam, ut rationem recte loquendi habeat, & inter falsa & uera disjudet. Geometria quoque & arithmetica & musica habent in sua scientia ueritatem, sed non est scientia illa pietatis. Scientia pietatis est nosse legem, intelligere prophetas, euangelio credere, apostolos non ignorare. Et e contrario multi sunt qui habent pietatis ueram cognitionem, sed non statim & ceterarum artium, & earum de quibus supra mentionem fecimus ueritatem. Haec igitur ueritas cuius cognitio iuxta pietatem est, in spe uitae aeternae posita est: quia statim ei qui se cognouerit, praeium tribuit immortalitatis. Absque pietate uero noticia ueritatis delectat ad praesens, sed aeternitatem non habet praemiorum, quam promittit non mendax deus ante secula aeterna: & manifesta uitae temporibus suis in Christo Iesu. Cui autem promittit ante, & postea fecit esse perspicua, nisi sapientia sua,

B quae erat semper cum patre, cum lataretur orbe perfecto, & gauderet super filiis hominum: & repromittit eos qui cum in illa credituri essent, habituros esse uitam aeternam. Antequam orbis iaceret fundamenta, antequam maria diffunderet, montes statueret, coelum suspenderet, terram deiecta mole solidaret, haec repromittit deus in quo mendacium non est: Non quia possit mentiri, & nolit in falsitatis uerba prorumpere, sed quia qui pater sit ueritatis, nullum in se habeat mendacium, secundum illud: Fiat autem deus uerax, omnis autem homo mendax. Propterea autem non mendax deus dicitur: etenim cum iure iurando quaedam in prophetis pollicetur, ut nos securiores effecti, magis speremus futura esse quae praedicta sunt, & tota mente credentes, ad consequenda ea quae uentura sunt, praeparemur. Non ab re uidetur breuiter perstringere, cur deus solus uerax, & omnis homo mendax, Apostoli uoce dicatur. Et nisi fallor, quomodo soli habere dicitur immortalitatem, cum & angelos & multas rationabiles fecerit creaturas, quibus dederit immortalitatem, ita & solus dicitur esse uerax, non quod & ceteri non immortales & ueritatis sint amatores, sed quod ille soli naturaliter sit & immortalis & uerus. Ceteri uero immortalitatem & ueritatem ex largitione illius consequantur: & aliud sit uerum esse, & quid habere per semet: aliud in potestate donantis esse quod habeas. Sed nec hoc silentio praetereundum puto, quomodo non mendax deus ante aeterna secula, aeternam sponderit uitam, ex quo iuxta historiam Geneseos factus est mundus, & per uices noctium atque dierum, mensium pariter & annorum, tempora constituta sunt. In hoc curriculo & rota mundi, tempora labuntur & ueniunt: & aut futura sunt, aut fuerunt. Vnde quidam philosophorum non putant esse tempus praesens, sed aut praeteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus: aut dum sit, praeterit: aut si nondum factum est, expectamus. Ante haec igitur mundi tempora, aeternitatem quandam seculorum fuisse credendum est, quibus semper cum filio & spiritu sancto fuerit

Rom. 3, 4

Huius rei gratia reliqui te Cretae, ut ea quae deerant, corrigeres

pater: & ut dicam, unum tempus dei, est omnis aeternitas: imò innumerabilia tempora sunt, quum infinitus sit ipse qui ante tempora omne tempus excedit. Sex milia necdum nostri orbis implentur anni: & quantas prius aeternitates, quanta tempora, quantas seculorum origi-

nes fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, ceteraque uirtutes ser-

uierint deo, & absque temporum uicibus atque mensuris deo iubente subisterint. Ante haec itaque omnia tempora quae nec sermo eloqui, nec mens comprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promittit deus pater sapientiae suae uerbum suum, & ipsam sapientiam suam, & uitam eorum qui credituri erant mundo esse uenturam. Diligenter attendite textum & ordinem lectionis, quoniam uita aeterna quam non mendax deus ante secula aeterna promittit, non alia sit absque uerbo dei. Manifestauit enim (inquit) temporibus suis uerbum suum: Ergo quam promiserat uitam aeternam, ipsa est uerbum suum quod in principio erat apud patrem, & deus erat uerbum: & uerbum caro factum est, & habitauit in nobis. Quod autem uerbum dei, hoc est, Christus ipse sit uita, in alio loco testatur dicens: Ego sum uita. Vita uero non breuis, non aliquibus circumscripita temporibus, sed perpetua, sed aeterna: quae manifestata est in nouissimis seculis, in praedicatione quae credita est Paulo doctore gentium & magistro, ut annuntiaretur in mundo, & hominibus nota fieret, iuxta imperium saluatoris dei, qui nos saluos esse uoluit, id quod pollicetur fuerat implendo. Scribit autem Apostolus Tito charissimo filio, quod graece dicitur *Titos* *uirtus* *uirtus*, & latino sermone non potest explicari: *uirtus* enim hoc potius sonat, cum quis fidelis & proprius & (ut ita dicam) legitimus siue germanus absque comparatione alterius appellatur. Ex quo intelligimus fuisse & in filiis Pauli plurimam differentiam, quod alios haberet *uirtus*, id est germanissimos, sibique coniunctos: & de uero matrimonio, ac de libera procreatos: alios uero quasi ex ancilla & ex Agar, qui non possunt hereditatem accipere cum libera filio Isaac. Sermo quippe & sapientia & doctrina quae Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebant eum proprium Apostoli filium, & ab omni aliorum consortio separatum. Videamus post haec quod sequitur: Secundum communem fidem, utrum nam omnium qui in Christo credebant, communem dixerit fidem, an communem, suam tantum & Titus. Quod quidem melius mihi uidetur, apostoli Pauli & Titus fidem fuisse communem, quoniam omnium credentium, in quibus per uarietatem mentium, fides quoque communis esse non poterat, sed diuersa. Ad extremum praefatio epistolae, & salutationis praefationis apostoli ad Titum, tali fine composita. Gratia & pax a deo patre & Christo Iesu saluatore nostro. Siue quod & gratia & pax tam a deo patre sit quam a Christo Iesu, & utrumque ab utroque datur possit intelligi: siue quod gratia ad patrem, & pax referatur ad filium. Non absque scrupulo transendum est, quod quibusdam Apostolorum imprecatur est, ut eis gratia & pax multiplicarentur: nunc uero ad Titum pax & gratia sine multiplicatione sunt posita. Noe uir iustus & naufrago orbe solus seruatus, non dicitur plures gratias, sed unam gratiam inuenisse in conspectu dei. Et Moyses ad dominum: Si inueni (inquit) gratiam apud te: Et sicubi alibi in persona sanctorum gratia posita est: quare & inuenies: non eos gratias inuenisse, sed gratiam. Mercator ille de euangelio qui plures habuit margaritas, ad extremum unam preciosam reperit, quam de multis margaritis solam emit. Perfectorum quippe est unam margaritam, & unum thesaurum, omnibus margaritis & totius substantiae suae emere commercio. Incipientium uero & adhuc in itinere positorum, nedum unam & solam, sed plures habere margaritas. *a* Huius rei gratia reliqui te &c.] Apostolica dignitatis est ecclesiae iacere fundamentum, quod nemo potest ponere, nisi architectus. Fundamentum autem non est aliud praeter Christum Iesum. Qui inferiores artifices sunt, hi possunt aedes super

104. 14. 4

D

Exod. 33. e

Matth. 13. f

A super fundamenta cōstruere. Paulus itaq; ut sapiens architectus, & hoc omni labore contendens, ne in prapariis gloriaretur, sed ubi necdū Christus fuerat annūciatus, postq; dura Cretenlium ad fidem Christi corda mollierat: & tam sermone q̄ signis edomuerat & edocuerat eos non in uernaculum louem, sed in deū patrē & in Christum credere: reliquit Titum discipulū Crete, ut rudimenta nascentis ecclesiæ cōfirmaret: & si quid uidebat deesse, corrigeret: ipse pergens ad alias nationes, ut rursus in eis Christi iaceret fundamentum. Quod aut ait, ut ea quæ deerant, corrigeres: ostendit necdū eos ad plenam uenisse scientiā ueritatis: & licet ab Apostolo correcti fuerint, tamen adhuc indigere correctione. Omne aut quod corrigitur imperfectum est. Nam & in Græco præpositionis adiectio, qua scribitur *ἐκδοτέον*, non idipsum sonat qd̄ *ἀποδοτέον*, id est corrigeres: sed ut ita dicam, sup̄corrigeres, ut scilicet ea quæ à me correctā sunt, & necdum ad plenā uerī lineam sunt retracta, à te corrigantur, & normā æqualitatis accipiant.

B ¶ Et cōstituas p̄ ciuitates &c.] Audiant episcopi qui habēt cōstituendi presbyteros per urbes singulas potestatem, sub quali lege ecclesiastica cōstitutionis ordo tenetur: nec putēt Apostoli uerba esse, sed Christi, qui ad discipulos ait: Qui uos spernit, me spernit: qui autē me spernit, spernit eum qui me misit: Sic & quos audit, me audit: qui autē me audit, audit eum qui me misit. Ex quo manifestū est eos qui Apostoli lege contempta, ecclesiasticum gradum non merito uoluerint alicui deferre, sed gratia, contra Christū facere: qui qualis in ecclesia presbyter constituendus sit, per Apostolū suum in sequentibus executus est. Moyses amicus dei, cui facie ad faciem deus locutus est: potuit utiq; successores principatus, filios suos facere, & posteris propriā relinquere dignitatē, sed extraneus de alia tribu eligit Iesus, ut sciremus principatum in populos non sanguini deferendum esse, sed uitæ. At nunc cernim⁹ plurimos hanc rem beneficium facere, ut non quarant eos qui possunt ecclesiā plus prodesse & in ecclesiā erigere columnas: sed quos uel ipsi amant, uel quorum sunt obsequiis delectati, uel pro quib⁹ maiorū quispiā rogauerit, & ut deteriora taceam, qui ut clerici fierent, muneribus impetrarūt. Diligētē Apostoli uerba attendam⁹ dicētis: Ut cōstituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui. Qui qualis presbyter debeat ordinari, in cōsequentibus differēs, hoc ait: Si quis est sine crimine, unius uxoris uir, &c. cetera: postea intulit: Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanquam dei dispensatorem. Idem est ergo presbyter qui episcopus, & anteq̄ diaboli instinctu, studia in religione fierent, & diceretur in populis: Ego sum Pauli, ego Apostoli, ego autē Cephæ, communi presbyterorum cōsilio, ecclesiā gubernabantur. Postq; uero unusquisq; eos quos baptizauerat suos putabat esse non Christi, in toto orbe decretum est, ut unus de presbyteris electus superponeretur ceteris, ad quem omnis ecclesiæ cura pertineret, & schismatum semina tollerentur. Putat aliquis nō scripturarum, sed nostram esse sententiam, episcopū & presbyterum unum esse, & aliud ætatis, aliud esse nomen officij, relegat Apostoli ad Philippenses uerba dicentis: Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, om̄ibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis cū episcopis & diaconis, gratia uobis & pax, & reliqua. Philippi una est urbs Macedonia, & certe in una ciuitate plures, ut nuncupātur episcopi esse nō poterant. Sed quia eisdē episcopis illo tempore quos & presbyteros appellabant: propterea indifferēt de episcopis quasi de presbyteris est locutus. Ad huc hoc alicui uideatur ambigū, nisi altero testimonio cōprobetur. In Actibus apostolorū scriptum est, quod cum uenisset Apostolus Miletū, emisit Ephesum, & uocauerit presbyteros ecclesiæ eiusdē, quibus postea inter cetera sit locutus: Attendite uobis & omni gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit episcopos pascere ecclesiā domini, quā acquisiuit per sanguinē suū. Et hic diligentius obseruate, quomodo unius ciuitatis Ephesi presbyteros uocans, postea eos dē episcopos dixerit: Si quis uult recipere eam epistolā, quæ sub nomine Pauli ad Hebræos scripta est, & ibi æqualiter iter plures ecclesiæ cura diuiditur. Siquidē ad plebē scribit: Parete principibus uestris, & subiecti estote: ipsi enim sunt qui uigilant pro animabus uestris, quasi rationem reddentes, ne suspirantes hoc faciant: Si quidē hoc utile uobis est. Et Petrus qui ex fidei firmitate nomen accepit, in epistola sua loquitur dicens: Presbyteros ergo in uobis obsecro cōpresbyter, & testis Christi passionum, qui & eius gloriæ quæ in futuro reuelanda est, socius sum: pascite eum qui in uobis est gregem domini, non quasi cum necessitate, sed uoluntarie. Hæc propterea, ut ostendere, mus apud ueteres eosdem fuisse presbyteros quos & episcopos: paulatim uero ut dissensionū plātaria euellerentur, ad unum omnem sollicitudinem esse delatam. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex ecclesiæ consuetudine ei qui sibi præposit⁹ fuerit esse subiectos: ita episcopi nouerint se magis consuetudine q̄ dispositionis dominicæ ueritate, presbyteris esse maiores, & in commune debere ecclesiam regere, imitantes Moysen: qui cum haberet in potestate solus præesse populo Israel, septuaginta elegit cum quibus populū iudicaret. Videamus igitur qualis presbyter siue episcopus ordinandus sit. **b** ¶ Si quis est sine crimine, unius uxoris uir &c.] Primum itaq; sine crimine sit, quod puto alio uerbo ad Timotheum irreprehensibilem nominatum, non quod eo tantum tempore quo ordinandus est, sine ullo sit crimine: & præteritas maculas noua cōuersatione diluerit: sed ex eo tempore quo in Christo renatus est, nulla peccati conscientia remordeatur. Quomodo enī potest præses ecclesiæ auferre malum de medio eius, qui in delicto simili corruerit? Aut qua libertate corripere peccantem, cum tacitus sibi ipse respondeat, eadem admisisse quæ corripit? Itaq; qui episcopatū desiderat, bonū opus desiderat. Opus inquit, non honorem, non gloriam. Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut nō in opprobrium incidat & in laqueū diaboli. Quod autem ait, unius uxoris uir, sic intelligere debemus, ut non omnem monogamum digamo putemus esse meliorem, sed quo is possit ad monogamiam & continentiam cohortari, qui sui exemplum præferat in docendo. Esto quippe aliquem adolescentulum contugem perdidisse, & carnis necessitate superatum, accepisse uxorem secundā, quam & ipsam statim amiserit, & deinceps uiixerit continenter: alium uero usq; ad senectam habuisse matrimonium & uxoris usum, ut pleriq; existimant felicitatem, nunquam à carnis opere cessasse: quis uobis è duobus uidetur esse melior, pudicitior, continentior? Vtq; ille qui infelix etiam in secundo matrimonio fuit, & postea pudice & sancte conuersatus est: & non is qui ab uxoris amplexu nec senili est separatus ætate. Non sibi ergo applaudat, qui cunq; quasi monogam⁹ eligitur, quod omni digamo sit melior, cum in eo magis sit electa felicitas q̄ uoluntas. Quidā de hoc loco ita sentiunt: Iudaicæ (inquiunt) consuetudinis fuit uel binas uxores habere, uel plures: qd̄ etiam in ueteri lege de Abraham & Iacob legim⁹, & hoc nunc uolunt esse præceptum, ne is qui episcopus eligendus est, uno tempore duas pariter habeat uxores. Multi superstitiosius magis q̄ uerius, etiam eos qui cum gentiles fuerint, & unam uxorem habuerint, qua amissa, post baptismū Christi alteram duxerint, putāt in sacerdotio non legendos, cum utique si hoc obseruandū sit, illi magis ab

cauerit presbyteros ecclesiæ eiusdē, quibus postea inter cetera sit locutus: Attendite uobis & omni gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit episcopos pascere ecclesiā domini, quā acquisiuit per sanguinē suū. Et hic diligentius obseruate, quomodo unius ciuitatis Ephesi presbyteros

uocans, postea eos dē episcopos dixerit: Si quis uult recipere eam epistolā, quæ sub nomine Pauli ad Hebræos scripta est, & ibi æqualiter iter plures

Heb. 13. c

1. Pet. 5. 4

D
1. Timot. 3. 2

Luc. 10. c

1. Cor. 1. b

Philip. 1. a

Act. 20. b

Agis ab episcopatu arceri debeant: qui uagam per meretrices ante exercentes libidinem, unam regenerati uxorem acceperint: & multo detestabilius sit fornicatū esse cum pluribus, q̄ digamum reperiri: quia in alio infelicitas matrimonij est, in alio ad peccādum prona lasciuiā.

Montanus & qui No uati schisma sectatur, nomen sibi mūdiciā prāsumpsere, putatq̄ secunda matrimonia ab ecclesiā cōmunio ne prohibenda, cum

Apostolus de episcopis & presbyteris hoc prāciens, utiq̄ in ceteris relaxarit: non q̄ hortetur ad secunda matrimonia, sed q̄ necessitati carnis indulgeat. Scripsit & Tertullianus de Monogamia librum hāreticū, quem Apostolo contraire, nemo qui Apostolum legerit, ignorabit. Et quidem esse sine crimine episcopum siue presbyterum, & unam uxorem habere, in nostra est potestate. Ceterum illud quod sequitur: habere filios fideles, non in accusatione luxuriā, ac non subditos, extra nostrā est uoluntatem. Est quippe parētes bene instituisse liberos suos, & a parua ætate semper dominicis erudisse prāceptis: hi si postea se luxuriā dederint, & superati uitij, libidini frena permiserint: nunquid culpa ad parentes redundabit, & sanctitatem patris, filij peccata maculabūt? Si qs bene erudiuit filios suos, in his puto fuisse & Isaac, qui utiq̄ Esau filiū suū bene instituisse credendus est.

Gen. 15. d
1. Reg. 12. c

B Verum Esau fornicarius & prophanus, pro una esca uen didit primogenita sua. Samuel quoq̄ qui talis fuit, ut inuocaret dominū, & dominus exaudivit eum, & in tempore messis, pluuiā hyemis impetraret: habuit filios qui declinauerunt post auaritiā, & accipiebant munera, & tam iniqui iudices extiterūt, ut populus nequaquam ferrens, regem sibi in similitudinem ceterarū gentium postularēt. Ergo si electio sacerdotū fieret, & Isaac propter Esau, & Samuel ppter filios suos indigni sacerdotio putarentur. Et cum peccata parentum filijs non imputentur, nequaquā iam illa uigente sententia, parentes uiam acerbam comederunt, & dentes filiorum obstupuerunt, filiorum uitia parentibus prāiudicabunt. Primum itaq̄ dicendū est, quod tam sanctum nomen sit sacerdotij, ut nobis etiā ea quæ extra nos sunt posita, reputentur: non quo propter uitia nostra episcopi non fiamus, sed quod propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arcendi simus. Quia enim libertate possumus alienos filios corripere, & docere quæ recta sunt, cū nobis statim possit qui fuerit correptus ingerere, ante doce filios tuos. Aut qua fronte extraneū corripio fornicantē, cum mihi conscientia mea ipsa respondeat: Exhareda ergo fornicantem filium, abijce filios tuos uitij seruientes. Cum autem nequam filius in una tecum cōmunicat domo, tu audes de alterius oculo festucam detrahare, in tuo trabem non uidens? Non itaq̄ iustus polluitur ex filiorum uitij, sed libertas ab Apostolo ecclesiā principi reseruatur: q̄ talis fiat qui non timeat propter uitia liberorū extraneos reprehendere. Deinde etiam illud est inferendum aduersum eos qui de episcopatu intumescūt, & putant se non dispensationem Christi, sed imperium consecutos, quia non statim omnibus his meliores sint, quicūq̄ episcopi non fuerint ordinati: & ex eo q̄ electi sunt, ipsi se magis existiment comprobatos: sed intelligāt propterea quosdam a sacerdotio remotos, quia eos uitia liberorum impediunt. Si autem peccata filiorū iustum ab episcopatu prohibent, quanto magis unusquisq̄ se cōsiderans & sciens, quia potentes potenter tormenta patiuntur, retrahet se ab hoc non tam honore q̄ onere: & aliorū locum qui magis digni sunt, nō ambiet occupare. Ad extremū hoc dicendum est, in scripturis per filios *λογισμοί*, id est, cogitationes: per filias uero *ἔργα*, id est, opera intelligi, & eum nunc prāci debere episcopum fieri, qui & cogitationes & opera in sua habeat potestate, & uere credat

in Christo, & nulla subrepentiū uitiorum labe macule tur. **a** ¶ Oportet enim episcopum &c.] Quaritur ergo inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur: & non comedēs & bibens cum ebriosis, percutiat seruos & ancillas: sed incertum dei expectet aduentum, & det conser

uis in tempore cibaria. Inter uillicum autem & familiam hāc sola distācia est, q̄ cōseruus prapoli⁹ est cōseruis suis. Sciat itaque episcopus & pres

appetito rem

byter, sibi populū conseruum esse non seruū. Cetera quæ sequuntur, in nobis posita sunt. Non proteruum, id est, nō tumentem & placentē sibi quod episcopus sit: sed quasi bonum uillicum, id requirentem quod pluribus pro sit. Non iracundum. Iracundus est qui semper irascitur, & ad leuem responsionis auram atq̄ peccati, quasi a uento folium cōmouetur. Et reuera nihil est foedius prāceptore furioso, qui cum debeat esse mansuetus, & secundum illud quod scriptum est: Seruum autē domini non oportet rixari, sed humilem esse ad omēs, doctorem, patientem, in mansuetudine erudiantem eos qui contra ueniunt: Ille ē diuerso toruo uultu, tremētib⁹ labijs, rugata fronte, effrenatis conuictijs, facie inter pallorem ruboremq̄ uariata, clamore perstrepat: & errantes nō tam ad bonum retrahat, q̄ ad malum sua sēuitia prācipitet. Inde est quod & Salomon ait: Ira perdit etiam sapiētes. Et, ira uiri iusticiā dei non operatur. Neq̄ uero qui aliquando irascitur, iracundus esse: sed ille dicitur iracundus qui crebro hac passione superatur. Prohibet quoque episcopus esse uiolentum, de quo ad Timotheum scribitur: Non multo uino deditum. Quale est autē episcopum uide

1. Tim. 2. d

dere uiolentū, ut sensu occupato uel exaltet risum contra grauitatis decorem, & labijs dissolutis cachinnet: uel si paululum tristis cuiusdā rei fuerit recordatus, inter pocula in singult⁹ prorumpat & lachrymas. Longū est ire per singula, & insanias quas ebrietas suggerit, explicare. Videas alios pocula in tela uertētes, scyphum in faciem iacere conuiua: alios scissis uestibus in uulnera aliena proruere, alios clamare, alios dēmitare: qui plus biberit, fortior cōputatur: accusationis occasio est, adiuratū per regē sēquentis nō bibisse. Vomunt ut bibant: bibunt ut uomant. Digestio uētris & guttur, uno occupantur officio: Hoc nūc dixisse sufficiat, quod secundū Apostolū, in uino luxuria est. Et ubicūq̄ saturitas atq̄ ebrietas fuerint, ibi libido dñetur. Specta uentrē & genitalia, pro qualitate uitiorū ordo membrorū. Nunq̄ ego ebriū castum putabo, qui & si uino cōsopit⁹ dormierit, tamen potuit peccare per uinum. Miramur autē Apostolum in episcopis siue presbyteris damnasse uiolentiā, cum in ueteri quoq̄ lege prāceptū sit, Sacerdōtes cū ingrediuntur templum ministrare deo, uinum omnino nō bibere, & Nazaraū quādiu sanctā comam nutriat: & nihil contaminatum, nihil mortale conspiciat: & a uino abstinere, & ab uua passa, & a dilutiori quæ solet ex uinaceis fieri potione, omniq̄ sicera, quæ mentem ab integra sanitate peruertit. Dicat quisq̄ quod uolet, ego loquor conscientiam meam: scio mihi abstinentiam & nocuisse intermissam, & profuisse repetitam. Post uiolentiā autem hoc prācipit, ne percussor sit: quod quidem & simpliciter intellectum adificat audientem, ne facile manum porrigat ad cadendum: ne in os alterius uerberandum, insanus erumpat. Melius autem est, ut non percussorem illum dicamus esse, qui mansuetus & patiens, scit in tempore quid loquendum sit, quid tacendum: nec sermōne inutili, conscientiam percutit infirmorum. Non enim Apostolus ecclesiā principem formans, uertat esse pugilem & pancratiastem: quod etiam in plebeio & quocunq̄ gentili si fuerit, reprehenditur: sed hoc ut dixi, ne contumeliosus & garrulus perdat eum, quem potuit modestia & lenitate corrigere. Turpis quoque

Prov. 21. d

1. Tim. 3. d

D

A quoque; lucri appetitus ab eo qui episcopus futurus est, esse debet alienus. Sunt enim multi docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia: qui totas domos subvertunt, & putant quæstum esse pietatem. Melior autem est iuxta Salomonem, modica acceptio cum iusticia, quam multa genera cum iniquitate, & magis eligendum in paupertate nomen bonum quam in diuitiis nomen pessimum. Episcopus qui imitator Apostoli esse cupit: habens uictum & uestitum, his tantum debet esse contentus. Qui altario seruiert, de altario uiuant. Viuant, inquit, non diuites fiant.

Vnde & as nobis excutitur de zona, & una tantum tunica induimur: nec de crastino cogitamus. Turpis lucri appetitus, est plus quam de presentibus cogitare. Hucusque quid non debeat habere episcopus siue presbyter, Apostoli sermone præceptum est: nunc eccontrario quid habere debeat, explicatur. **a** ¶ Sed hospitalem &c.] Ante omnia hospitalitas futuro episcopo denunciatur. Si enim omnes illud de euangelio audire desiderant: Hospes fui, & suscepisti me: quanto magis episcopus, cuius domus, omnium commune esse debet hospitium: Laicus enim unum aut duos, aut paucos recipiens, implebit hospitalitatis officium. Episcopus nisi omnes receperit in humanus est. Sed uereor ne quomodo regina Austri ueniens à finibus terræ, audire sapientiam Salomonis, iudicatura est homines temporis sui: Et uiri Ninuitæ acta poenitentia ad prædicationem Ionæ, condemnabunt eos qui maiorem Iona saluatorem audire contempserunt: Sic plurimi

B in populis, episcopos iudicent, subrahentes se ab ecclesiastico gradu, & ea quæ episcopo non conueniunt exercentes: de quibus puto & Ioannem ad Gaium scribere. Charissime me fideliter facis: quodcumque operaris in fratribus, & hoc peregrinis: qui testimonium dederunt dilectioni tuæ coram ecclesia: quos optime facis, si præmiseris deo digne: pro nomine enim domini exierunt, nihil accipientes à gentilibus. Et uere sancto spiritu in se loquente: quod futurum erat in ecclesijs, iam tunc reprehendit dicens: Scripsi etiam ecclesijs: sed qui primatus agere cupit eorum Diotrophes non recipit nos. Propterea cum uenero, admonebo eius opera, quæ facit malis uerbis detrahens de nobis, & non sufficit ei quod ipse non recipit fratres, sed & uolentes prohibet, & de ecclesia efficit. Vere nunc est cernere quod prædictum est, in plarisque urbibus, episcopos siue presbyteros, si laicos uiderint hospitaes, amatores bonorum: inuidere, fremere, excommunicare, de ecclesia expellere: quasi non liceat facere quod episcopus non faciat, & tales esse laicos, damnatio sacerdotum sit. Graues itaque eos habent, & quasi ceruicibus suis impositos, ut à bono abducant opere, uarijs persecutionibus inquietant. Sit autem episcopus & pudicus, quæ Græci *σωφρονα* uocant, & Latinus interpretis uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico prudentem transtulit. Si autem laicis imperatur ut propter orationem abstineant se ab uxoribus coitu: quid de episcopo sentiendum est: qui quotidie pro suis populis peccatis, illibatas deo oblatum est uictimas: Relegamus

Regum libris, & inuenimus sacerdotem Abimelech de panibus propositionis noluisse prius dare David & pueris eius: nisi interrogaret, utrum mundi essent pueri à muliere: non utique aliena, sed coniuge. Et nisi eos audisset ab heri & nudius tertius uacasse ab opere coniugalium: nequaquam panes quos prius negauerat, concessisset. Tantum interest inter propositionis panes & corpus Christi, quantum inter umbram & corpora, inter imaginem & ueritatem, inter exemplaria futurorum, & ea ipsa quæ per exemplaria præfigurabantur. Quomodo itaque mansuetudo, patientia,

sobrietas, moderatio, abstinentia lucri, hospitalitas quoque & benignitas, præcipue esse debent in episcopo, & inter cunctos laicos eminentia: Sic & castitas propria, & (ut ita dixerim) pudicitia sacerdotalis: ut non solum ab opere se immundo abstineat, sed etiam à iactu oculi, & cogitationis errore,

mens Christi corpus confectura sit libera. Iustus quoque & sanctus episcopus esse debet: ut iusticiam in populis quibus præest, exerceat: reddens unicuique quod meretur: nec accipiat personam in iudicio. Inter laicos autem & episcopi iusticiam hoc interest, quod

laicus potest apparere iustus in paucis: episcopus uero in tot exercere iusticiam potest, quot & subditos habet. Sanctus autem quod Græce *ἅγιος* dicitur, magis id significat, cum ipsa sanctitas est mixta pietati, & ad deum refertur. Quem enim nos sanctum, Græci *ἅγιον* uocant: quem autem illi *ἱερόν*, nos piū in deum possumus appellare. Sit quoque episcopus & abstinens: non tantum (ut quidam putant) à libidine & ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia deiciat, ne terror exagitet, ne læticia immoderata suffoliat. Abstinentia autem in fructibus spiritus, ab Apostolo numerata est. Et si exigatur ab omnibus, quanto magis ab episcopo: qui patiens & mansuetus debet uitia ferre peccantium: consolari pusillanimes: sustentare infirmos, nulli malum pro malo reddere, sed uincere in bono malum. Ad extremum obtineat eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem: ut quomodo sermo dei fidelis est & omni acceptio-

ne dignus, sic & ille talem se præbeat: ut omne quod loquitur, fide dignum existimetur, & uerba ipsius sint regula ueritatis. Potens quoque sit eos qui seculi istius turbidinis exagitantur consolari, & per sanam doctrinam infirma præcepta destruere. Sana autem doctrina dicitur ad distinctionem languida infirmarum doctrinarum. Talis quoque sit, ut contradicentes arguat hæreticos siue Iudeos, & seculi istius sapientes. Et superiora quidem quæ in episcopi uirtutibus posuit, ad uitam pertinent. Hoc uero quod ait: ut potens sit consolari in doctrina sana, & contradicentes arguere, referendum est ad scientiam. Quia si episcopi tantum sit sancta uita, sibi potest prodesse sic uiuens. Porro si & doctrina & sermone fuerit eruditus, potest se ceterosque instruere, & non solum instruere & docere suos, sed & aduersarios reprecutere: qui nisi refutati fuerint atque conuicti, facile queunt simplicium corda peruertere. Hic locus aduersus eos facit, qui inertia se & ocio & somno dantes, putant peccatum esse, si scripturas legerint: & eos qui in lege domini meditantur die ac nocte, quasi garrulos inuitesque contemnunt: non animaduertentes Apostolum post catalogum conuersationis episcopi, etiam doctrinam similiter præcepisse. **b ¶ Sunt enim multi & non subditi, uaniloqui, & mentium deceptores: maxime qui de circumcisione sunt, quibus oportet silentium indici: qui uniuersas subvertunt domos, &c.] Qui ecclesia futurus est princeps, habeat eloquentiam cum uitæ integritate sociatam: ne opera absque sermone sint tacita, & dicta factis deficientibus erubescant: maxime cum sint non pauci, sed plures, nec subditi, sed proterui: qui non curent illud Psalmistæ dicere: Nōne subiecta est deo anima mea? Sed bonam mentium sementem, quæ naturaliter habet noticiam dei, inani persuasionem peruertant. Hoc quippe mihi Paulus uidetur sensisse, cum dicit *οὐκ ἔτι* nō ut simpliciter Latinus interpretes transtulit, deceptores, sed mentium deceptores. Et quidem sine scriptu**

rarum

x 4

rarum

Ararum auctoritate garrulitas non haberet fidem, nisi uiderentur peruersam doctrinam etiam diuinis testimonijs roborare. Hi sunt de circuncisione Iudaei, qui tunc temporis nascentem Christi ecclesiam subuertere nitebantur, & introducere praecipua legalia: de quibus & ad Romanos & ad Galatas plenius Paulus exequitur. Et nos ante paucos menses, tria uolumina in epistola ad Galatas explanatione dictauimus. Tales homines doctor ecclesiae, cui anima populorum creditur sunt scripturarum debet

Rom. 10. d

ratione superare, & silentium illis testimoniorum pondere imponere: qui non unam aut paucas domos, sed uniuersas cum dominis familijsq; subuertunt: docentes de ciborum differentijs, de sabbati iam olim abolitione, de circuncisionis iniuria: atq; utinam hoc ipsum zelo fidei facerent, ex parte aliqua posset ignosci: dicente Apostolo: Confiteor, zelum dei habent, sed non secundum scientiam. Verum quia deus est uenter ipsorum, turpis lucri gratia uolunt proprios facere discipulos: ut quasi magistri a sectatoribus suis alantur. Possumus autem & aliter interpretari hoc quod dictum est, turpis lucri gratia: ut putemus Apostolum communi uerbo usum, quo omnes haeretici cum peruersa docent, se hominum solent asserere lucratore: cum non lucrum sit, sed perditio animas interficere deceptorum. Contra, qui errantem fratrem suum iuxta euangelium corripuerit: si fuerit ille conuersus, lucratus est eum. Quod enim maius lucrum potest esse: aut quid preciosius, qm si humanam animam quis lucratur? Omnis igitur doctor ecclesiae, qui ad fidem Christi recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis haeticus qui quibusdam praestigijs homines fallit & fallitur, loquitur quae non oportet, turpis lucri gratia.

B Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: &c.] Quantum ad textum sermonis, & ad continentiam loci pertinet, hoc quod ait: Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: uidetur ad eos referri, de quibus superius est locutus: maxime qui de circuncisione sunt: quos oportet refrenari, qui uniuersas domos subuertunt, docentes quae non oportet turpis lucri gratia: ut sequatur, dixit quidam ex illis proprius eorum propheta. Quia uero in nullo prophetarum, qui apud Iudaeam uaticinati sunt, hic hexameter uersiculus reperitur: uidetur mihi dupliciter legendum: ut hoc quod ait: Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, cum superioribus copuletur: huius rei gratia reliqui te Creta: ut ea quae deerant, corrigeres, & sequatur: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, id est, Cretensium. Sed quia multa in medio sunt, & hoc absurdum uidetur, & forte nemo recipiat: propterea cum superioribus, quae magis uicina sunt, aliter aptandum est, ut legamus: Sunt enim multi & non subditi, uaniloqui, & mentium deceptores: maxime autem qui de circuncisione sunt: quos multos & non subditos, uaniloquos, & mentium deceptores, cum his qui de circuncisione sunt, oportet refrenari: qui uniuersas domos subuertunt: docentes quae non oportet turpis lucri gratia: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: ut id quod ait, proprius eorum propheta: non specialiter ad Iudaeos & eos maxime qui de circuncisione sunt, sed ad multos referatur, qui non subditi sunt, & uaniloqui, & mentium deceptores: qui utiq; quia in Creta errant, Cretenses fuisse credendi sunt. Dicitur autem iste uersiculus in Epimenidis Cretensis Poetae oraculis reperiri: quem in praesentiarum siue illudens prophetam uocauit: quod scilicet tales Christiani, tales habere mereantur prophetas: quomodo & prophetae erant Baal, & prophetae confusionis, & alij offensionum, & quoscunq; ui-

tiosos prophetas scriptura commemorat: Siue uere, quia de oraculis scripserit atq; responsis, quae & ipsa futura praenunciant, & ea quae uentura sunt, multo ante praedicant. Deniq; ipse liber, oraculorum titulo praenotatur: quem quia uidebatur diuinum aliquid repromittere: pro-

pterea Apostolum arbitror inspexisse, ut uideret quid gentiliu diuinatione pollicetur, & in tempore abusum esse uersiculo, scribentem ad Titum qui erat Creta: ut falsos Cretensium doctores, proprio insulae doctore conuinceret. Hoc

se a

autem Paulus non solum in hoc loco, sed etiam in alijs fecisse deprehenditur. In actibus quippe Apostolorum, cum concionaretur ad populum, & in Areopago, quae est curia Atheniensium disputaret, inter cetera ait: Sicut & quidam de uestris poetis dixerunt: Ipsius enim & genus sumus: quod hemistichium in Phaenomenis Arati legitur: quem Cicero in Latinum sermonem transtulit, & Germanicus Caesar, & nuper Auienus, & multi, quos enumerare perlongum est. Ad Corinthios quoq; qui & ipsi Attica facundia expoliti, & propter locorum uiciniam Atheniensium sapore conditi sunt: de Menandri Comedia uersum sumpsit Iambicum: Corrumunt mores bonos colloquia mala. Nec mirum si pro opportunitate temporis, gentiliu poetarum uersibus abutatur: cum etiam de inscriptione arae aliqua commutans, ad Athenienses locutus sit: Pertransiens enim, inquit, & contemplans culturas uestras, inueni & aram in qua superscriptum est: Ignoto deo. Quod itaq; ignorantes colitis, hoc ego annuncio uobis. Inscriptio autem arae non ita erat ut Paulus asseruit, ignoto deo: sed ita: Dijs Asiae & Europae, & Africae: dijs ignotis & peregrinis. Verum quia Paulus non pluribus dijs indigebat ignotis, sed uno tantum ignoto deo, singulari uerbo usus est: ut doceret illi suum esse deum, quem Athenienses in arae titulo praenotassent, & recte eum scientes colere deberent: quae ignorantes uenerabantur, & nescire non poterant. Hoc autem Paulus faciebat ratio, & ut loci potius qm ostentationis opportunitas exigebat: in morem apium, quae de diuersis floribus solent mella componere, & fauorum cellulas coaptare. Sunt qui putent hunc uersum de Callimacho Cyrenensi poeta sumpsit, & aliqua ex parte non errant. Siquidem & ipse in laudibus Iouis aduersus Cretenses scriptans: qui sepulchrum eius se ostendere gloriabantur, ait: Cretenses semper mendaces: qui & sepulchrum eius sacrilega mente fabricati sunt. Verum (ut supra diximus) integer uersus de Epimenide poeta ab Apostolo sumptus est, & eius Callimachus in suo poemate est usus exordio. Siue uulgare prouerbum, quo Cretenses fallaces appellabantur, siue furto alieni operis in metrum reuolit. Putant quidam Apostolum reprehendendum, qm imprudenter lapsus sit, & dum falsos doctores arguit, illum uersiculum comprobant: quod propterea Cretenses dicunt esse fallaces, qm Iouis sepulchrum inane construxerint. Si enim, inquit, Epimenides siue Callimachus propterea Cretenses fallaces & malas bestias arguit, & uentres pigros, quod diuina non sentiant, & Iouem qui regnet in caelo in sua insula fingant sepultum, & hoc quod illi dixerunt, esse uerum Apostoli sententia comprobatur: sequitur Iouem non mortuum esse, sed uiuum. Imperite igitur Paulus idololatriae destructor: dum aduersus peruersos doctores agit: deos qm impugnabat, asseruit. Quibus breuiter respondendum est: sicut in eo quod ait: Corrumunt mores bonos, colloquia praua: Et in illo: Ipsius enim & genus sumus: non statim totam Menandri Comediam, & Arati librum probauit, sed opportunitate uersiculi abusus est: ita & in praesenti loco, non totum opus

A opus Callimachi siue Epimenidis: quorum alter laudes Iouis canit, alter de oraculis scriptitat, per unum uersiculum confirmauit: sed Cretenses tantum mendaces uitio gentis increpauit: non ob illam opinionem, qua sunt arguti à poetis, sed ob ingentiam mentiendi facilitatem, de proprio eos gētis autore confutans. Qui autem putant totum librum debere sequi eū qui libri parte usque sit: uidentur mihi & apocryphū Enochī, de quo apostolus Iudas in epistola sua testimonium posuit, in

se à ueritate. Omnia munda mundis: coinquinatis autem & infidelibus nihil mundum, sed polluta est eorum & mens & conscientia. Confitentur se nosse deum, factis autē negant, execrabiles & inobedientes, & ad omne opus bonum reprobī.

Cap. II.

Tu uero

ter ecclesiæ scripturas recipere, & multa alia quæ Apostolus Paulus de reconditis est locutus. Possumus enim hoc argumento dicere: quia apud Athenienses ignotum deum colere se dixit, quem illi in ara annotauerāt: debere Paulum & cetera quæ in ara scripta fuerant sequi, & ea quæ Athenienses faciebant, facere: quia cum Atheniensibus in cultura ignoti dei ex parte consenserat. Absit ut argumentū & scholasticam elegantiam in calumniam traham. Nemo est tam sicarius, & tam parricida, tam ueneficus, qui non aliquid boni aliquando fecerit. Ergo si unum bonum illius uidens probaui, & in ceteris mihi incumbet necessitas, quæ mala fuerint approbādi. Si inimicus aduersus nos iurgetur & clamitet, nōne inter uerba simultatis & rixæ aliquid loquitur ueritatis: quod & à nobis quoque aduersus quos loquitur, non usque quaque reprehenditur. Itaque & Callimachus & Epimenides, non ideo uera dixerunt Iouem deum esse, & reliqua quæ in eorum carminibus continentur, quia Cretenses fallaces sunt, sed in eo tantūmodo uerū locuti sunt, quia ingentium Cretensium uitium expressere mendacij: qui quia fallaces sunt, non statim & uerum non aliquando dixerunt. Nec enim Iupiter deus idcirco non esset, si Cretenses uera loquerentur: sed illis tacētibz, qui mortuus erat, dei uocabulum non haberet. Denique ut sciamus Apostolum non fortuito, & ut libet transitorie (ut illi arbitrantur) sed cōsideratē & circumspectē, & ex omni parte se protegentem aduersus Cretenses locutum: Testimonium, inquit, hoc uerum est: non totum carmen, de quo testimonium sumptum, nō uniuersum opus: sed tantum hoc testimonium, hic uersiculus quo mendaces uocantur. Et utique qui in una tantum poematis parte cōsensit, cetera confutasse credendus est. Quomodo autem uel Cretenses mendaces, & stulti Galatæ, uel dura ceruice Israel: uel unaquaque provincia proprio uitio denotetur, in epistola Pauli ad Galatas differuimus. Et quia nihil amplius est quod hic possumus afferre, illo contenti sumus. Quamobrem increpa (ait) illos acriter: Mendaces quippe sunt, & malæ bestia, & uentres pigri: qui falsa per suadent, qui ferarum ritu sanguinē sument deceptorum, & non cum silentio operantes, suum panem manducant: quorum deus uenter est, & gloria in confusione eorum, & increpa ut sani sint in fide. De qua fidei sanitate & in consequentibus loquitur: Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos in fide, & charitate, & patientia: ad quam fidei similitudinem, doctrinæ quoque sanitas appellatur. Erit (ait) tempus quando sanæ doctrinæ non acquiescēt. Sunt & sermones sanitatis, de quibus ad Timotheum in prima epistola loquitur: Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & quæ secundum pietatem est doctrinæ. Et in secunda: Exemplum habens sanorum uerborum quæ à me audisti. Qui hanc habet fidei & doctrinæ sanitatē atque uerborū, non attendent Iudaicis fabulis & mādatis hominū auersantiū se à ueritate. Acquiescamus paulisper Iudæis, & eorum qui apud eos sapientes uocantur, patiēter ineptias audiamus, & tūc intelligemus quæ sunt Iudaicæ fabulæ sine autoritatē scripturæ, sine ulla assertione rationis, ani-

lia quædam & fabulosa fingentiū: de quibus Esaias prophetauit dicens: Populus hic labijs me honorat: cor autē eorum longe est à me. Sine causa autē colunt me, docentes doctrinas & mandata hominū. Quod testimonium saluator in euāgelio cōprobans, arguit eos legi dei mandata hominū prætulisse: Deus quippe ait: Honora patrē & matrē. Illi uero tradiderunt: quia quicumque dixerit patri & matri: munus quodcumque est ex me, tibi proderit, & non honorificauit patrē suū & matrem.

Si quis post aduentum Christi cōciditur & non circumciditur: Iudaicis seruit fabulis, & mandatis hominū auersantiū ueritatē. Non enim qui in manifesto Iudæus est, sed qui in occulto, & circumcisio cordis in spiritu, nō litera: Si quis pascha agit, non in azymis synceritatis & ueritatis: ut exterminet ex anima sua omne uetus fermentum malitiæ & nequitia: iste attēdit fabulas, & umbras sequitur, ueritate neglecta. Si quis non resurgens cum Christo: nec quarens ea quæ sursum sunt, sed quæ deorsum, dicit: ne tetigeris, ne gustaueris, ne tractaueris, quæ sunt in corruptione ipso usu, secundū præcepta & doctrinas hominū: iste sequitur iusticias nō bonas, & præcepta nō bona. Vbi autē est ueritas & lex spiritualis, ibi iustificatio nes bonæ, & præcepta sunt optima: quæ qui fecerit, uiuet in eis. a ¶ Omnia munda mūdīs &c.] Quia superius dixerat: Sunt enim multi, & nō subditi, uaniloqui, & deceptores, maxime qui de circumcisioe sunt, & de his qui ab eis decepti fuerant, consequenter addiderat. Increpa illos acriter, ut sani sint in fide: non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominū auersantiū ueritatē. Et quomodo ad Galatas & ad Romanos plenissime disputat, D putabant inter cibos esse distantiam: cum aliqui mūdī, aliqui uiderentur immundi: propterea nunc infert: Omnia munda mundis: his uidelicet qui in Christo credūt, & sciunt omnē creaturā bonam esse, & nihil abiiciendum quod cum gratiarū actione percipitur. Coinquinatis autem & infidelibus nihil mundum: quia polluta est eorum & mens & conscientia: propterea etiam quæ munda sunt per naturā, eis immunda fiunt: Non quod uel mundū sit aliquid uel immundū: sed pro qualitate uescendi, & mundum mundis, & immundū contaminatis fiat. Alioquin infideles quosque atque pollutos, etiā panis benedictionis, & calix dominicus non iuuat: quia qui indigne comederit de pane illo, & de calice biberit, iudicium sibi manducet & bibet. Aduentu Christi purgata sunt omnia. Quæ ille mundauit, nos cōmunicare non possumus. Sed cōsiderandum ne ista tractantes, occasionem illi haresi demus: quæ iuxta Apocalypsim & ipsum quoque apostolū Paulum scribentē ad Corinthios, putat de idolothytis esse uescendū: quia omnia munda sunt mundis. Nunc enim Apostolo non fuit propositū de his quæ immolantur demonibus disputare: sed aduersus Iudæos, qui secundum legis abolitā disciplinā, quædam munda, quædam arbitrabantur immunda. Non enim, inquit, possumus mensæ domini participare, & mensæ demoniorū, nec ualemus simul bibere calicem domini, & calicē demoniorum. In nobis itaque est comedere uel munda uel immunda. Si enim mundi sumus, munda nobis est creatura. Si autē immundi & infideles, fiunt nobis uniuersa cōmunia: siue per inhabitantem in cordibus nostris haresim, siue per conscientia delictorū. Porro si cōscientia nostra nos nō reprehenderit, & habuerimus fiduciā pietatis ad dominum: orabimus spiritu, orabimus & mente: psallemus spiritu, psallemus & mente, & procul erimus ab his, de quibus nunc scribitur: Polluta est eorū & mens & conscientia. b ¶ Cōfitentur se nosse deum &c.] Hi quorum polluta est & mens & conscientia, deum se nosse confitentur

C
Esai. 29. d

Matth. 15. 4

Apoc. 2. f
1. Cor. 8. b

1. Cor. 10. c

1. Tim. 6. d

2. Tim. 1. d

A tentur: factis autem negant: secundū illud quod in Esaia dicitur: Populus hic labijs me honorat: cor autē eorum longe est à me. Quomodo igitur labijs quis honorat, & corde procul recedit: ita deum sermone quis confitens, operibus negat. Negans autem operibus deum, confessione simulata, recte execrabilis & pphanus est, & nulla ueritatis ratione persuasus inobediēs & incredulus appellatur. Vnde euenit ut ad omne opus bonū reprobus sit, quod scilicet & ea quae naturali bonitate superatus forte bona fecerit: non sint bona, dum mentis peruersitate sunt reproba. Existimant quidam in eo tantum deum negari, si in persecutione quis à gentilibus comprehensus, se renuerit Christianū. Sed ecce Apostolus omnibus quae peruersa sunt factis, deum asserit denegari. Christus sapientia est, iusticia, ueritas, sanctitas, fortitudo. Negatur per insipientiam, sapientia, per iniquitatem, iusticia, per mendacium, ueritas, per turpitudinem, sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo. Et quotienscunque uincimur uitijs atque peccatis, totiens deum negamus. Et e contrario: quotiens bene quid agimus, deū confitemur. Nec arbitrandum est in die iudicii illos tantum à dei filio denegandos, qui in martyrio Christum denegarunt: sed per omnia opa, sermones, cogitationes, Christianus uel negatus negat, uel confessus confitetur. De hac

Act. 1.4 puto confessione & discipulis praecepit dicens: Eritis mihi testes in Hierusalē, & in omni Iudaea, & Samaria, & usque ad extremum terrae: ut in omnibus bonis operibus atque sermonibus, mens Christum ipsi dedita confiteatur. Est & quaedam laudanda negatio: de qua & ipse Apostolus ait: Ut abnegantes impietatem & secularia desideria, caste, & iuste, & pie uiuamus in praesenti saeculo: expectantes beatam spem & aduentum saluatoris nostri dei. Quam

Titum. 2. c negationem qui negauerit, & sequi uoluerit saluatorem loquentem: Quicumque uoluerit uenire ad me, abneget se metipsum: exutus ueterem hominem cum operibus eius: & indutus nouum, sequetur deum suum. Quomodo autem se quis abneget, contemplandum est. Pudicus fornicatorem quod prius fuerat, negat: sapiens imprudentem, iustus iniustum, fortis infirmum. Et ut in commune de omnibus loquar: totiens negamus nos, quotiens priora uitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, & incipimus esse quod ante non fuimus.

CAP. II.

T uero loquere quae decet sanam doctrinam &c.]

Aliud est sanam doctrinam loqui: aliud ea quae sanae conueniunt docere doctrinae: quia in altero simplex tantum institutio est: in altero cum eo quod doces, uita quoque correctio est. Qui enim soluerit unum de mandatis istis minimis & docuerit sic homines, minimus uocabitur in regno coelorum: domino praecipiente discipulis, non solum in meditatione scripturarum eos laborare debere, ut quae scripta sunt, replicent & condant in memoriae thesauro: sed prius faciant quae praecepta sunt. Quicumque uero fecerit & docuerit, ille uocabitur magnus in regno coelorum. Nisi enim supergressa fuerit nostra iusticia scribarum iusticiam & Pharisaorum, non possumus ingredi

Matth. 23. 4 regna coelorum: Qui supra Moysi cathedram sedentes dicunt, & non faciunt, & alligant onera importabilia, quae ceruicibus hominum imponunt, & ipsi minimo digito nolunt ea contingere. Hoc igitur nunc Apostolus Titum filium in Christo, & discipulum suum docet: ut ea loquatur quae sanae doctrinae conueniant: quia tunc doctrinae sit sanitas, cum doctoris doctrina pariter & uita consentiant. **b** Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos in fide, &c.] Generaliter Tito ante praecipiens quid ipse loqui deberet ad cunctos, in eo quod ait: Tu uero loquere quae decet sanam doctrinam: nunc per singulas species quid unamquamque aetatem deceat, exponit. Primum senibus uiris conuenientia: deinde anus quid deceat: tertio quae adolescentibus apta sint, tam maribus uideantur,

quam foeminis: licet in praeepto mulierum uetularum c de adolescentibus foeminis mandata subiecerit: ut non tam ipse doceret adolescentulas, quam quid à uetulis docerentur, exponeret. Extremo de seruicis, & per singulas aetates, & conditiones, sic decenter praecepta constituit: ut ser

mo eis, uita morumque sit regula. Senes igitur sobrios esse, siue uigilantes: quia

apud Graecos utrumque

sonat: honestos: ut aetatis grauitate, morum grauitas decoret. Pudicos, ne in aliena aetate luxuriēt: ne iam frigidum ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam. Sanos in fide: de qua fidei sanitate supra diximus. Sanos autem non tantum in fide, uerum & in charitate & in patientia: ut cum primam fidei habuerint sanitatem, audiant à saluatore: Fides tua te saluum fecit. Et alibi: Neque in Israel tantam fidem inueni. Et propter eandem fidei sanitatem, fiant filij Abraham: de quo scriptum est: Cre didit Abraham deo, & reputatum est ei ad iusticiam. Et Abacuk de hac fidei sanitate commemorans ait: Iustus autem ex fide mea uiuit. Relege ad Hebraeos epistolam Pauli apostoli: siue cuiuscunque alterius eam esse putas: quia iam inter ecclesiasticas est recepta: totum illum catalogum fidei enumera: in quo scriptum est: Fide maius sacrificium Abel à Cain obtulit deo, & Enoch translatus est, ne uideret mortem, & Noe de his quae necdum uidebat, deo credens fabricatus arcam, & Abraham in terram quam nesciebat, egressus est. Et ne uideretur scriptura nullum mulieribus fidei exemplum dare: in eadem epistola scribitur: quia & Sara acceperit uirtutem ad recipiendum semen alieno iam aetatis suae tempore: quia fidelem eum qui repromiserat, arbitrata est. Laudatur ibi fides Isaac, & Iacob, & Ioseph, Moysi quoque & Rahab, & ceterorum, quos melius potest scire, qui ipsam epistolam legerit. Quomodo est igitur fidei sanitas: ita eadem sanitas & in charitate est.

D Quis autem sanitatem possidet charitatis, nisi ille qui primum deum dilexerit ex tota anima sua, & ex toto corde suo, & ex totis uiribus suis: Deinde Christi praeceptum audiens in proximum: Diliges proximum tuum sicut teipsum, diuiserit charitatem: quia in his duobus mandatis pendet omnis lex & prophetia. Qui habet sanitatem charitatis, non amulatur, non inflatur, non agit perperam, non inhoneste, non ad iracundiam concitatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem ueritati: omnia sustinet, omnia credit, omnia sperat, omnia praestolat. Et quia charitas nunquam excidit: qui in charitatis est sanitate, nunquam ipse corrumpitur. Siquidem nec tribulatio eum, nec angustia, nec fames, nec persecutio, nec nuditas, nec periculum, nec gladius separare poterit à sanitate charitatis quam habuerit in Christo lesu. Quid de gladio & ceteris minoribus loquar: quae non possunt eum diuidere, qui sanitatis possidet charitatem: cum nec mors, nec uita: nec angeli, nec principatus: nec praesentia, nec futura: nec fortitudo, nec altitudo, nec profundum, nec alia quaelibet creatura possit separare eum qui habet charitatem sanitatis in Christo Iesu. Si intellecta est à nobis sanitas charitatis, de scripturis aliquid sumamus exemplum, eorum qui in infirmitate sunt charitatis. Ait saluator de extremis temporibus: Quia cum multiplicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Calida quippe est charitas in his qui feruent in spiritu: frigens autem & glacialis & gelida, in his qui flatus aquilonis durissimos susceperunt. Ab aquilone enim exardescit mala super omnes inhabitantes terram. De hoc frigore charitatis & Amnon in sorore sua Thamar obriguerat. Timendum ergo ne forte & nos hac infirmitate charitatis aliquando superemur. Nonnunquam enim euenit, ut primum à nobis in uirginem siue in quamlibet foeminam sit sancta dilectio, & cum mollita mens fuerit in affectus, paulatim sanitas charitatis languore palleat, & infirmari incipiat, & ad extremam mortem diligentem ferat. Vnde

& Apo/

A & Apostolus caute & prudenter Timotheo præcipit, ut exhortetur adolescentulas in omni castitate. Omnis autem castitas, in carne, & spiritu, & anima est, ne scandalizet oculus: ne in pulchritudine uultus feminæ harētes pendeamus: ne blanda nos audire uerba delectet: ne ad

alijs detrahentes, nec uino sensibus occupatis: Nunc consequenter doctrinæ eis frena permittit: ut cum tales fuerint, docendi habeant libertatem: ut scilicet doceant ea quæ bona sunt. Licet enim in alio loco dixerit: Doce, re autem mulieribus nō permitto: sic intelligendum est,

1. Tim. 2. d

ut in uiros sit illis doctrina sublata. Ceterum adolescentulas doceant quasi filias suas. Primum castitatem: quia aduersus hanc magis in ætate florenti pugnat inimicus, & uirtus eius omnis contra feminas in umbilico uentris est: deinde ut ament uiros suos, diligant filios. Quæ doctrina est amare uiros: cum hoc non in eloquio docentis, sed in cor-

charitate, & patientia. Anus similiter in habitu sancto, non incentrices, non uino multo seruientes, bene docentes, ut ad castitatem erudiant adolescentulas: ut ament uiros suos: ut ament filios: pudicas, castas, habentes domus diligentiam, benignas, subditas uiris suis, ut uerbum dei non blasphemetur. Iuuenes similiter exhortare ut pudici sint in omnibus: te ipsum exemplū præbens bonorum operum: in doctrina, in integritate & castitate, in sermone sano & irreprehensibili: ut qui ex aduerso est, reuereatur nil habens de nobis dicere mali.

Serui

de amantis sit constitutum: Vult eas amare uiros suos caste: uult inter uirum & mulierem esse pudicā dilectionem: ut cum pudore & uerecundia, & quasi necessitate sexus reddat potius debitum uiro, quam ipsa exigat ab eo, & opera liberorum ante oculos dei & angelorū perpetrare se credat: ita ne illa erubescet etiam secretum cubile, & noctis tenebras, & clausum cubiculū suum: cum omnia patere dei oculis cogitarit. Filios autem ita diligunt, si eos in dei erudiāt disciplina. Ceterum nolle eos cōtristare docendo quæ bona sunt, & libertatem tribuere peccandi: non est amare filios, sed odisse. Erudiantur quoque adolescentulæ, ut domus habeant diligentiam. Et quia poterat euenire, ut diligentia domus cum austeritate regeretur, & per hoc Apostoli præceptum, matrona seuerior fieret in seruulos: ideo copulauit, benignas: ut tunc se crederet mariti bene domum regere, si cum benignitate imperet seruulis, nō in terrore. Necnon & subditas uiris suis: ne forte diuitijs & nobilitate perflata dei sententiæ nō meminerint: per quam subiectæ sunt uiris. Ait quippe ad mulierem: Ad uirum tuum cōuersio tuā, & ipse tui dominabitur. In quo sanctæ scripturæ consideranda prudentia est: quia nō uiro hoc dominus sit locutus, & dixerit: Dominaberis uxori tuæ, sed ipsi mulieri: ut illi pramium relinqueret obsequia, dum in potestate eius est, si dei uelit obedire præceptis: seruire uiro & marito esse subiecta: ut quodammodo esset libera seruitus, & dilectione plena: ideo seruiens est uiro, dū eum metuit offendere. Etenim non est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Et cum caput mulieris uir sit: caput autem uiri, Christus, quæcūque uxor non subijcitur uiro suo, hoc est, capiti suo: eiusdem criminis rea est, cuius & uir si non subijciatur Christo capiti suo. Verbum autem domini blasphematur: uel dum contemnitur dei prima sententia, & pro nihilo ducitur: Vel Christi infamatur euangelium, dum contra legem fidemque naturæ, ea quæ Christiana est & ex dei lege subiecta, uiro imperare desiderat: cum etiam gentiles feminæ uiris suis seruiant communi lege naturæ. b ¶ Iuuenes similiter exhortare ut pudici sint in omnibus te ipsum exemplum præbens bonorum operum: in doctrina &c.] Sicut in eo quod supra præceperat dicens: Anus similiter in habitu sancto: similitudinem anuum diximus, ad senes esse referendam: Ita nunc in eo quod intulit: Iuuenes similiter hortare ut pudici sint: similitudinē iuuenū ad anus, & per anus ad senes arbitramur aptandam: ut senum habeant sobrietatem, & honesti sint & pudici, & sani in fide & charitate, & patientia. Anuum autem in habitu sanctitate, ut non sint accusatores, non uino multo seruientes, bene docentes, & cetera. Proprium autem adolescentulorū hoc posuit, ut pudici sint in omnibus

mēs prius dura marce scat. Cauēat ergo (ut diximus) tā iuuenes quā senes: tā adolescentulæ, quā uetulæ, & omni diligentia custodiant cor suum: ne per sanitatē dilectionis, morbus charitatis introeat, & per amorē sanctum, fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam. Qui sanus est in fide, qui sanus in charitate, sanus quoque sit in patientia, & patientia quæ maxime in tentationibus cōprobat: quia nihil prodest habuisse quæ supra enu merauimus, nisi omnes diuitiæ & mercimonia quibus onusta nauis est, in tempestate seruentur, & perficiantur hinc inde uētis, absque naufragio ea quæ bene parta sunt, liberentur. Qui enim perseverauerit usque in finē, hic saluus erit. a ¶ Anus similiter in habitu sancto &c.] Tametsi apostolus Petrus præceperit: ut uiri uxoribus suis tanquā infirmiori uasculo honorem tribuant. Non tamen arbitrandum est, quod uxor quæ corporis uasculum habet infirmum, statim & anima infirmior sit. Vnde nunc præcipitur eis: ut in ipsis quoque illud Apostoli compleatur: Virtus in infirmitate perficitur: & dicitur, ut & omnia habeant, quæ senibus uiris sunt præcepta cōmuniter, in eo scilicet quod ait: Anus similiter, hoc est: ita ut uiri senes, in omnibus honestæ, sobriæ, pudicæ, sanæ in fide & charitate, & patientia: & pro sexu suo hoc habeant proprium, ut sint in habitu sancto: siue ut melius legitur in Græco οὐκ ἔσονται ἐν ἁγίῳ ὅτι ἐν ἁγίῳ ut ipse quoque earum incessus & motus, uultus, sermo, silentium, quædam decoris sacri præferant dignitatem. Et quia hoc genus muliercularum esse solet garrulū, iuxta illud: Simul autem & ociosa discunt circumire domos: non solum autē ociosa, sed & uerbosa & curiosa, loquentes quæ nō oportet: Propterea eas uult esse non incentrices, id est, non accusatrices: nō tales quæ ut alijs placeant, de alijs detrahāt: Aut certe quia ipsæ adolescentiam iam transgressæ sunt, de adolescentularum ætatibus disputent, & dicant: illa sic ornatur: illa sic comitur, sic illa procedit: amat illum, amatur ab illo, cum etiam si hæc uera sint, nō tam apud ceteros debeant accusare, quā ipsam lecretē Christi charitate corripere, & magis docere ne faciat, quā in publico accusare quod fecerit. Solent hæc ætates, quia corporis frivole luxuriā: licet sint plurimæ, quæ nec canos suos erubescant, & ante gregem nepotum, tremantes uirgunculæ componantur, uino se dedere pro libidine, & cum inter pocula sibi prudentes uisæ fuerint & facundæ: morum quasi austeritatem assumere, loquentes hoc quod sibi uidentur esse, & nō recordātes illud quod fuerūt. A uini ergo nimio potu anus prohibeantur: quoniā quod in adolescentibus libido, hoc in senibus ebrietas est. Aut quomodo potest docere anus adolescentulas castitatem: cum si ebrietatem uetulæ mulieris adolescentula fuerit imitata, pudica esse non possit. Signanter autē expressit, non uino multo seruientes: Seruitus enim quædā est & extrema conditio, uino sensus hominis occupari, & non suū esse, sed uini. Quia igitur docuit quales primo anus deberēt esse, & post illa quæ cum senibus uiris habent communia, etiam propria earum exposuit: ut honesto & sancto habitu & omni decore sint plenæ: nec accusatrices, nec

1. Cor. 12. c

B

1. Tim. 5. b

A omnibus: tam scilicet mente, q̄ corpore: tam opere, q̄ cogitatione: ut nulla sit in adolescente suspicio turpitudinis. Et licet quidam de Latinis ita existiment legendum: Iuvenes similiter hortare ut pudici sint, & postea inferant, in omnibus teipsum formam præbens bonorum

operum: tamen sciamus, in omnibus, ad superiora esse referendum: id est, hortare ut pudici sint in omnibus. Sciendum quoque est quod continentia non

solum in carnis opere & animi concupiscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit: ne honores indebitos appetamus: ne accendamus avaricia: ne ulla passione superemur. Teipsum, inquit, formam præbens bonorum operum. Nihil prodest aliquem exercitatum esse in dicendo, & ad loquendum triuisse linguam: nisi plus exemplo docuerit q̄ uerbo. Denique qui impudicus est, quamuis disertus sit: si ad castitatem audientes cohortetur: sermo eius infirmus est, & autoritatem non habet cohortandi. Et contrario quamuis sit rusticus & tardus ad loquendum: si castus fuerit, exemplo suo homines potest ad uitam similitudinem impellere. Quod autem ait, in incorruptione: sic accipiendum: quod incorruptio proprie uirginitatem sonet. Denique qui uirgines sunt, uulgo incorrupti appellari solent, & qui uirgines esse desierint, corrupti nominantur, & dicimus, illa quæ fuit olim uirgo, corrupta est. Unde & Titum existimo priusquam carnis opere occuparetur, euangelio credentem accepisse baptismum, & uirginem permansisse, & nunc ab Apostolo ut in incorruptione formam sui præbeat commoneri: quam quidem incorruptionem in Timotheo non uidemus. Nam cum ei diceret: Nemo adolescentiam tuam contemnat: sed forma esto fidelium in sermone: in conuersatione, in charitate, in fide, in

B castitate: de incorruptione tacuit, & tantum posuit castitatem. Castitas autem & in coelibatu absque uirginitate intelligi potest: Nisi forte castitatem accipiamus in mente: incorruptionem uero in corpore: iuxta illud quod alibi in uirginis definitione scribitur: ut sit sancta corpore & spiritu. Et ipse nunc consequenter adiunxit: In doctrina, in incorruptione: in pudicitia. Possumus & pudicitiam & incorruptionem, & in doctrina integritate interpretari: nisi quod specialiter sequitur sermone sano & irreprehensibili, proprium haberet super doctrina institutione præceptum. Quod autem ait, sermone irreprehensibili, non quod ullus tanta facundia & prudentia sit, ut à nemine reprehendatur: reprehenduntur quippe & apostoli & euangelistæ ab hæreticis & gentibus: sed quod nihil dignum reprehensione dicat aut faciat: licet aduersarii sint ad reprehendendum parati. Et quia sunt multi non subditi, uaniloqui & mentium deceptores: qui oderunt in portis arguentem, & sermonem sanctum abominantur: propterea exemplum nos in omnibus præbeamus: in doctrina, in integritate, in pudicitia, in sermone sano & irreprehensibili: ut aduersarii uitæ & doctrinæ nostræ sanitate perterriti: non audeant accusare: hoc est, nihil uerisimile in accusatione coningere. Et reuera usque hodie uidemus non nullos in ecclesijs, quando hæc rara uis sit, tantæ grauitatis continentiaque esse: ut etiam ab aduersarijs habeant testimonium, & dicatur, uir magnus est ille, & sanctæ conuersationis: probisq̄ moribus nisi esset hæreticus. Nemo est enim tam immoderate impudentia, ut solis radios possit accusare tenebrosos, & clarum lumen caligine nostris offundere. Unde & Apostolus hæc eadem præcauens ait: Ut auferam occasionem his qui uolunt occasionem. Potest autem is qui ex aduerso est & diabolus intelligi: qui accusator est fratrum nostrorum: ut Ioannes euangelista prædicat: qui cum nihil habuerit mali quod nobis obijciat erubescit, & criminatore non poterit criminari. Diabolus autem in Latina lingua criminatorem sonat.

1. Cor. 11. c

¶ Serui dominis suis subditi sint in omnibus, sint placen-

tes, non contradicentes, non furantes: sed omnem fidem ostendentes bonam, ut doctrinam saluatoris nostri dei ornent

centes non contradicentes &c.] Quoniam dominus & saluator noster qui in euangelio ait: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis & ego reficiam uos: nullam conditionem, ætatem, sexum, à beatitudine arbitratur alienum: propterea nunc Apostolus & seruis præcepta con-

Matth. 11. d

stituit: scilicet ut partem ecclesiæ membrisq̄ corporis Christi. Et quomodo superius senes, anus, adolescentulas, iuuenes, quid Titus erudire debe-

ret edocuit: ita nunc seruis apta præcepta constituit. Primum ut subditi sint dominis suis in omnibus. In his autem omnibus, quæ non sunt contraria deo: ut si dominus ea iubet quæ non sunt aduersa scripturis sanctis, subijciatur seruis domino. Sin uero contraria præcipit, magis obediat spiritus q̄ corporis domino. Diligenter attendite quomodo congrua personis præcepta decernat. Serui, inquit, dominis suis subditi sint in omnibus. In alio loco disputans de filiis ait: Filij obedite parentibus. Filios quippe decet parentibus obedire: Seruos uero imperanti domino esse subiectos. Nec illud putemus esse contrarium quod in alia epistola, mulieres (ait) subiectæ sint uiris, & in hac subiectas uiris suis asseruit uxores: quasi eodem uerbo & in seruis & in uxoribus usus sit. Quodammodo enim maritus uxoris est dominus: Ipse inquit, dominabitur tui. Erat & saluator subiectus parentibus suis: sed cum adhuc duodecim esset annorum, & nihil differret à seruo, dominus omnium: necdum enim ad perfectam uiri ætatem quæ posset hæreditatem capere peruenerat. Sed & alibi de eo scriptum est: quia cum subiecta ei fuerint omnia, tunc ipse filius subijciatur ei qui sibi subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus. Subijciuntur autem ei omnia: cum dixerit dominus domino meo sede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. In subiectis seruis dominus subijciatur. Et quomodo pro nobis dicitur esse maledictum: cum non sit maledictum, sed uera benedictio: ita pro nobis uel subiectus scribitur, uel non subiectus: si aut subditi fuerimus deo aut non subditi. Quidam hunc locum ita legunt: Serui dominis suis subditi sint. Et postquam huc usque distinxerint, inferunt: in omnibus placeant: cum in Græco alius sit ordo lectionis: id est, serui dominis suis subditi sint in omnibus: ut sequatur *uaplores eiyoi*: quod nos licet non plene, tamen ex parte aliqua interpretari possumus, ut complaceant sibi, ne uidelicet super conditione sua uideatur eis dei iniqua sententia. Sed quomodo pauper iuxta mentem suam saluari potest, & mulier in sexus infirmitate à regno dei non excluditur, & omnis conditio secundum ordinem suum beatitudinem capere potest: ita & serui complaceant sibi quod serui sint, & non idcirco putent deo se seruire non posse, quia subiecti sint hominibus: sed in eo magis placere uoluntati dei, si & dominis suis subditi fuerint in omnibus, & complacuerint sibi in conditione sua, & quod deinceps Apostolus præcipit exequantur, ut non sint contradicentes, non furantes. Vel maximum suorum uitium est, dominis contradicere, & cum aliquid iusserint secum mustrare. Itaque Titum commonet, ut per doctrinam suam ab his qui Christiani serui sunt: istiusmodi auferat passionem. Si enim quæ dominus imperat necesse habet seruis implese: cur hoc ipsum non cum bona faciat uoluntate, sed & dominum offendat & tandem faciat quod iubetur: maxime cum & deus ad aquam contradictionis offensus sit. Et in alio loco de murmurante populo loquatur: Desinat à me murmuratio eorum, & non morientur. Post contradictionem & aliud seruorum uitium, doctrina Christi corrigat, ne fures sint. Fur autem non solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudicatur. Non enim id quod furto ablatum est, sed mens furantis attenditur. Quomodo in fornicatione & adulterio, non idcirco diuersa sit fornicatio aut adulterium, si pulchra uel

Eph. 6. a

Col. 3. c

Luc. 2. g

1. Cor. 15. d

A uel diues, deformis aut paup, meretrix uel adultera sit: sed qualiscunq; illa fuerit, una est fornicatio uel adulterium: Ita & in furto, quātumcunq; seruus abstulerit, fur ti crimen incurrit. Vnde & in Moyli lege fures nōnunq; septuplum, nonnunq; quadruplū reddere cōpelluntur, & interdum obtruncatur, interdum uen- ditur fur ipse pro fur, ro: de quibus nuper uobis in Leuitico ex- posuisse me memini. Si autem hoc prohi- betur in seruo: quan- to magis in libero: ne aut iudex rapiat, aut miles non contentus stipendijs suis aliena deuastet: Pulchre qui- dam uir apprime gra- uis, cum ei cuiusdam iudicis laudaretur integritas, & di- ceret de eo ille qui laudabat: non est fur: Respondit, opti- mum seruū faceret, si nec fugitiuus esset. Intantum fur ti suspicio ab omni libero debet esse aliena. Sint itaq; ser- ui subditi dominis suis in omnibus, sint complacentes conditioni suae, ut non ferant asperē seruitutem, nō con- tradicant dominis: nō furentur, & post hac in omnibus fidem bonam ostendant: ut doctrinam saluatoris dei no- stri ornent in omnibus. Si enim apud carnales domi- nos in minimo fideles fuerint: incipient eis apud deum maiora cōmitti. Ornat autem doctrinam domini, qui ea quae conditioni suae apta sunt facit. Et ediuerso cōfundit eam, qui non est subiectus in omnibus: cui conditio sua displicet: qui contradictor atq; fraudator in nullo fidem bonā ostendit. Quomodo enim potest fidelis esse in sub- stantia dei, qui carnali domino fidem exhibere non po- tuit?

B tuit: a ¶ Illuxit enim gratia dei saluatoris omnibus ho- minibus &c.] Post catalogum doctrinae ad Titū: quid- senes, quid anus, quid adulescētulas & iuuenes, quid ad extremum seruos erudire deberet: recte nunc intulit: Il- luxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus: Non est enim aliqua differentia liberi & serui: Graeci & barbari, circuncisi & haudentis praeputii, mulieris & ui- ri: Sed cuncti in Christo unum sumus, uniuersi ad dei regnum uocamur: omnes post offensam patri nostro re- cōciliandi sumus: non per merita nostra, sed per gratiam saluatoris: Vel quod dei patris uiuens & subsistens gra- tia ipse sit Christus: Vel quod Christi dei saluatoris hac sit gratia, & non nostro merito saluati simus: secundum illud quod in alio loco dicitur: Pro nihilo saluabis eos. Quae gratia omnibus hominibus ideo illuxit: ut erudi- ret nos abnegantes impietate & secularia desyderia, pu- dice & iuste & pie uiuere in hoc seculo. Quid sit aut ab- negare impietatem & secularia desyderia: ex eo quod su- pra exposuimus: deum confitentur se nosse, factis autem negant, intelligi posse confido, & per contraria differta contraria. Secularia ergo desyderia sunt, quae a mundi istius principe suggeruntur, & cum sint seculi, cum secu- li huius nube pertransēnt. Nos autem cum pudice & iu- ste, nec corpore scilicet, nec mente peccantes uiuerimus in Christo: pie quoq; uiuemus in hoc seculo: quae pietas expectat beatam spem, & aduentū gloriā magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi. Sicut em impietas, magni dei reformidat aduentum: ita secura de opere suo & de fi- de illum pietas praestolatur. Vbi est serpens Arius: ubi Eunomius coluber: Magnus deus Iesus Christus, salua- tor dicitur, non primogenitus omnis creaturae, non uer- bum dei & sapientia, sed Iesus Christus: quae uocabula assumpti hominis sunt. Neq; uero aliū Iesum Christum alium uerbum dicimus: ut noua haeresis calumniatur: sed eundem & ante secula, & post secula, & ante mūdum & post Mariam: imō ex Maria, magnum deum appella- mus saluatorem nostrum Iesum Christum, qui dedit se,

metipsum pro nobis, ut precioso sanguine suo nos redi- meret ab omni iniquitate, & mūdaret sibi populū *περιούσιον*, ita quippe habetur in Graeco, & bonorum operum faceret aemulatorem. Sape mecum considerans quid si- bi uellet uerbum *περιούσιον*, & a sapiētibus seculi huius interrogās si forte ali- cubi legissent: nūq; in- uenire potui qui mi- hi qd significaret ex- poneret. Quāobrem cōpulsus sum ad ue- tus instrumentum re- currere: unde arbitra- bar & apostolū sum- pisse quod dixerat. Hebraeus enim ex He- brais, & secundum le- gem Pharisaeus: utiq; id ponebat in epistola sua, quod in ueteri testamento legisse se nouerat. In Deuteromio itaq; reperi: Quoniam populus sanctus tu domino deo tuo, & in te complacuit domino deo tuo: ut esses ei in populum *περιούσιον* ex omnibus populis qui sunt super facie terrae. Et in centesimo tricesimo quar- to psalmo, ubi nos habemus: Psallite homini eius quo- niam suauis est: quoniam iacob elegit sibi dominus, Israel in possessionem sibi: pro eo quod est, in possessionem, in Graeco scriptum est, *εἰς περιουσίαν*: quod quidē Aquila & quinta aditio *εἰς περιουσίαν* expresse- runt. Lxx. uero & Theodotio *περιουσίαν* transferentes, commutationem syllabae fecere nō sensus. Symmachus, igitur pro eo qd est in Graeco *περιούσιον*, in Hebræo *אֲבִירָא* expressit *אֲבִירָא* id est, egregium uel praecipuum: pro quo uerbo in alio uolumine Latino sermone utens: peculiarem, in- terpretatus est. Recte igit Christus Iesus, magnus deus noster atq; saluator, redemit nos sanguine suo: ut sibi Christianum populum peculiarem faceret: qui peculia- ris tunc esse posset, si bonorum operum aemulator ex- staret. Vnde & illud quod in euangelio secundū Latinos interpretes scriptum est: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie: melius in Graeco habetur panē nostrum *ἐπιούσιον* id est praecipuum, egregiū, peculiarem: eum ui- delicet qui de caelo descendens ait: Ego sum panis qui de caelo descendi. Absit quippe ut nos qui in crasti- num cogitare prohibemur: de pane isto qui post pau- lum concoquendus & abiciendus est in secessum, in prece dominica rogare iubeamur. Nec multum differt inter *ἐπιούσιον* & *περιούσιον*: praepositio enim tantummo- do est mutata non uerbū. Quidam *ἐπιούσιον* existimant in oratione dominica panem dictū, quod super omnes *πάντων* sit: hoc est, super uniuersas substantias. Quod si accipitur, non multum ab eo sensu differt quem exposui- mus. Quicquid enim egregium est & praecipuum: extra omnia est, & super omnia. b ¶ Hac loquere & exhorta- re &c.] Tria posuit: loquere, exhortare, & increpa. Et quidem in eo quod ait, loquere: ad doctrinam uidetur esse referendum. Quod uero intulit, exhortare: id est *παράκλησις*: aliud quoddam in Graeco significat q̄ in Latino: *παράκλησις* quippe magis consolationē q̄ exhortationem sonat. Hoc uerbum & superius de adolescentibus est lo- cutus: iuuenes similiter consolare, pudicos esse in omni- bus. De quo nos in suo loco ita ut in Latino legitur: quae si exhortare scriptum esset expressimus. Consolatur igitur audientem qui dicit: Rogamus pro Christo reconci- liamini deo, & seipsum humiliat & subiecit: ut lucrifaciat quem consolatur. Quod uero tertium est, increpa: conso- lationem contemplerit, increpatione sit dignus, & me- reatur audire: Obliti estis consolationis: quae uobis ut si- lijs loquitur. Ad Timotheum quoq; alteram consolatio- nem, & increpationem alteram legimus, dicente Aposto- lo: Insta opportune, importune, argue, increpa, conso- lare

Matth. 6.6

Ioan. 6. c

2. Tim. 4

Alare. Et ibi quidem increpatio ante assumitur, & postea consolatione seueritas temperatur. Hic uero ante uult discipulos consolari, & si non profecerint consolando, tunc corripere, & corripere cum omni imperio. Sic enim intelligo hoc quod dictum est: Increpa cum omni imperio: ut spe

cialiter ad increpationem & non ad duo superiora in comune referatur. Neque enim conuenit dicere: consolare cum omni imperio, & loquere cum omni imperio: sed tantummodo increpa cum omni imperio. **¶** Nemo te contemnat &c.]

1. Tim. 4. c. Existimet aliquis hoc ipsum nunc ad Titum scribi quod ad Timotheum dictum est: Nemo adolescentiam tuam contemnat. Nos uero iuxta Græci sermonis differentiam, aliud putamus significare *περιφρονισμός*, quod hic scribitur, & aliud *καταφρονισμός* quod ad Timotheum dictum est, & præpositiones *περί* uel *κατά* sensum facere diuersum. Quod autem non fortuito & ut libet, Paulus apostolus, non solum nominibus & uerbis: uerumetiam præpositionibus diuersis utatur pro uarietate causarum, per

1. Cor. 11. b. spicuum fieri poterit ex eo quod ait: Mulier enim ex uiro: uir uero per mulierem. Et alibi: Quia ex eo & per eum & in ipso sunt omnia. Nec non & illud, Paulus apostolus non ab hominibus neque per hominem. Existimamus itaque *καταφρονισμός* ad contemptum proprie pertinere: uel cum quis inter equuleum laminasque distentus, contemnit dolorem: & nec iudicis condemnationem, nec circumstantis populi fremitum pertimescit: sed pro confessione martyrii, uniuersa supplicia contemnit & despicit. E contrario autem est & malus contemptus, de quo & Abacuk spiritu

Abac. 1. b. sancto in se loquente testatur: Videte contemptores & in

1. Tim. 4. a. spicite mirabilia & disperdimini. Iuxta quod ad Timotheum quoque scriptum diximus: Nemo adolescentiam tuam contemnat: id est, nolo te talem exhibeas, ut possis ab aliquo merito contemni. *περιφρονισμός* autem illud sonat, sicut Stoici tamen asserunt, qui distinguunt inter uerba subtiliter: cum quis confidens sibi se alio esse meliorem, despicit eum quem inferiorem putat, & super, id est plus sapiens, humiliorem existimat dignum esse contemptu. Tale quid intumescens superbia uanitate, & coelum ipsum solemque despiciens apud Græcos quidam dixisse deluditur: *αεροβατώ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον*, quod nos latine possumus dicere: scando per aerem & pluris me noui esse quam solem. *περιφρονισμός* ergo quæ nunc ad Titum ponitur, illum sensum habet: Nemo eorum qui in ecclesiis sunt, te segniter agere sic uiuat, ut se putet esse meliorem. Qualis enim ædificatio erit discipuli, si se intelligat magistro esse maiorem? Unde non solum episcopi, presbyteri & diaconi debent magnopere prouidere: ut cunctum populum cui præsident, conuersatione & sermone præcedant: uerum & inferior gradus: exorcistæ, lectores, æditui, & omnes omnino qui domui dei seruiant. Quia uehementer ecclesiam Christi destruit, meliores laicos esse quam clericos.

CAP. III.

Rom. 13. a. **A**dmonere illos principibus & potestatibus subditos &c.] Tale quid & ad Romanos scribit: Omnis anima potestatibus superioribus subdita sit: Non est enim potestas nisi à deo. Quod quidem præceptum, & hic & ibi propterea puto additum: quia Iudæ Galilæi per illud tempus dogma adhuc uigebat, & habebat plurimos sectatores: cuius & in Actis apostolorum sit mentio, scriptura referente: Ante hos enim dies surrexit Theodas dicens quendam se esse magnū: cui apposti sunt uiri quasi tria milia. Et post hunc surrexit in diebus census Iudas Galilaus: qui inter cetera hoc quasi probabile proferebat ex lege nullum debere dominum nisi solum deum uocari, & eos

qui ad templum decimas deferrent, Cæsari tributa non reddere. Quæ hæresis in tantum creuerat, ut etiam Pharisæorum & multam partem populi conturbaret: ita ut ad dominum quoque nostrum referretur hæc quaestio: Licet Cæsari dare tributum an non?

Quibus dominus prouideret cauteque respondens ait: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt dei deo. Cui responsioni Paulus apostolus congruens, docet principibus & potestatibus credentes debere esse subiectos. *ἀρχαί* quippe quæ leguntur in

Græco, magis principatus quam principes sonant, & ipsam significant potestatem, non eos qui in potestate sunt homines. Sed quia dixerat: admonere illos principibus & potestatibus subditos esse: poterat his qui tormenta formidant, occasio ad negandum dari: dum iuxta Apostoli dictum se assererent principibus & potestatibus esse subiectos, & facere quod iuberent, propterea subiicit: Obedire ad omne opus bonum. Si bonum est quod præcipit imperator & præses, iubentis obsequere uoluntati.

Sin uero malum & contra deum sapit: responde ei illud de actibus apostolorum: Obedire oportet deo magis quam hominibus. Hoc ipsum & de seruis intelligamus apud dominos, & de uxoribus apud uiros, & de filiis apud parentes, quod in illis tantum debeant dominis, uiris, parentibus esse subiecti, quæ contra dei mandata non ueniunt. Quod uero sequitur: Paratos esse: dupliciter legendum: ut uel subaudiatur, ad omne opus bonum paratos esse, uel certe cum superioribus copulato hoc quod ait, obedire ad omne opus bonum, & hucusque finito: quasi aliud proprium & speciale præceptum sit, paratos esse: D

iuxta illud quod in Leuitico scriptum est: Hircum qui emittitur maledicta populi sustinentem, tradi in manus hominibus parati. Si quis ergo paratus est ut *ἀποπομψισμός* teneat & educat illum in desertum, & ibi eum disperdat, & quantum in se est, sorte maledictionis exterminetis cum obediit omni operi bono, etiam paratus erit. Potest autem & aliter accipi, paratos esse: ut omnia quaecunque uenire possunt sibi in animo præfigurent, & cum acciderint, nihil quasi nouum sustineant: sed eis præparata sint omnia. Neminem quoque blasphemare, non simpliciter accipitur. Nec enim ait: neminem hominem blasphemare, sed absolute neminem: non angelum, non aliquam creaturam dei. Omnia quippe quæ à deo facta sunt: ualde bona sunt. Quando Michael archangelus cum diabolo disputabat de Moyse corpore, non fuit ausus inferre iudicium blasphemiae: sed dixit, imperet tibi deus. Si igitur Michael non fuit ausus diabolo, & certe maledictione dignissimo iudicium inferre blasphemiae: quanto magis nos ab omni maledicto puri esse debemus? Merebatur diabolus maledictum: sed per archangelum blasphemiam exire non debuit. Relege ueteres libros, & uide quæ tribus in monte Garizin constituta sunt, ut benedicerent populo, & Deut. 27. b.

quæ in monte altero ut maledicerent. Ruben, qui maculauerat thorum parentis, & Zabulon nouissimus filius Lia, & ancillarum liberi, in monte Ebal ponuntur: ut maledicant eis qui maledictione sunt digni. Longum est si nunc enumerem quomodo Iacob qui ad benedictionem uocauerat filios dicens: ut benedicam uobis: postea quasi in benedictione cõsociet: maledictus furor eorum, quia procax, & ipse dominus loquatur in Genesi: Maledicta terra in operibus tuis. Hoc nunc tantum dixisse sufficiat: quod blasphemare Christi discipulos non oportet: Nec quod additur, esse litigiosos. Si enim sumus filij pacis, & uolumus super nos pacem requiescere, & accessimus ad Hierosalem coelestem, quæ ex pace nomen accepit: cum his qui oderunt pacem habeamus pacem, & quantum in nobis

A nobis est cum omnibus hominibus pacati simus: non solum cum modestis, sed etiam cum rixosis: quia nulla uirtus est ferre mansuetos: locumque demus irae, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines: non quod uana gloriae desiderio nos esse mansuetos omnibus hominibus ostendere debeamus: sed dum omnes ferimus, & iniuriam uicem non rependimus, ipsa opera notiora uniuersis fiant. Postest aliquis ob iactantiam & opinionem uulgi auramque popularum, simulare apud quosdam mansuetudinem, & fingere bonitatem. Sed ubi non est uera & genuina & solida mansuetudo, nescio an esse mansuetum possit omnibus persuaderi. **a** ¶ Fui mus enim aliquando &c.] Quarat aliquis quomodo Paulus fuerit stultus, incredulus, errans, & seruans uariis desiderijs & uoluptatibus, in malicia, & in inuidia, odiosus, & odians: antequam saluatoris nostri bonitas atque clementia per lauacrum secundae regenerationis eum saluum faceret: non ex iusticiae operibus quae fecerat: sed ex misericordia sua, effuso abundanter & large super apostolos atque credentes per Iesum Christum spiritu sancto: ut hereditatem gratiae consecuti, spem uitae in perpetuum possiderent. Et certe legimus eum secundum iusticiam quae in lege est sine querela fuisse circumcissum octaua die: **A**

Philip. 3.4

B

Act. 22.4

Act. 8.4

Hebraeum ex hebraeis, secundum legem Pharisaeum, de tribu Benjamin, eruditum ad pedes Gamalielis, & ab infantia sacris literis institutum. Ad quod respondetur, Iudaos qui ante aduentum saluatoris & passionem eius & resurrectionem in lege celsati sunt: licet non plenam, at tamen aliqua ex parte habuisse iusticiam: sicut Symeon quoque & Anna prophetissa in templo dei seruans est reuera. Postquam uero populus conclamauit, crucifige, crucifige eum: non habemus regem nisi Caesarem, & sanguis eius super nos & super filios nostros: & ablatum est ab eis regnum dei, & traditum genti facienti fructus eius, ex eo tempore qui in Christum non credidit: fuit stultus, errabundus, incredulus, & seruans uariis uoluptatibus. An non uobis uidetur Paulus fuisse stultus: quando habebat zelum dei, sed non secundum scientiam, & persequetur ecclesiam, & lapidantium Stephanum uestimenta seruabat: cum in tantum odij contra saluatorem instigatus exarserit: ut literas a sacerdotibus acciperet: pergens Damascus ad eos qui in Christum crediderant uinciendos? Aut ullas poterat habere uirtutes sine uirtute dei Christi Iesu: aut aestuantem flammam restringere uoluptatum: cum non esset templum dei? Quae aut maior potest esse malicia & inuidia, quam contra absentes epistolas sumere, & ubique Christi uastare discipulos: nolle ipsum saluum fieri: & ceteris qui salui esse poterant inuidere: odisse Christianos & consequenter ab omnibus odium promereri. Quis autem maior error & inobedientia & uicordia, quam postquam respirauit dies & praeterierunt umbrae, legem abolitam uelle seruare, & dicere: ne attraxeris, ne contigeris, ne gustaueris, & apparente solido cibo & uirili, infantiae lacte cupere potari. Diligentius attendamus, & inueniemus in praesenti capitulo manifestissimam trinitatem. Benignitas quippe atque clementia saluatoris nostri dei: non alterius quam dei patris, per lauacrum regenerationis & renouationem spiritus sancti: quem effudit super nos

abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum, uiuificauit nos in uitam aeternam. Salus credentium mysterium trinitatis est. Alij hunc locum ita intelligunt: ut non de Paulo & apostolis, sed sub apostolorum persona, de alijs dictum putent: ut quomodo sub persona sua & Apostolus

1. Cor. 1.6

homines. Fuimus enim aliquando & nos stulti, inobedientes, errantes, seruientes desiderijs & uoluptatibus uarijs, in malicia & in inuidia agentes, odiosi, odientes alterutrum: Cum autem bonitas & humanitas illuxit saluatoris dei, non ex operibus iusticiae quae fecimus nos, sed secundum misericordiam suam saluauit nos: per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, quem effudit super nos opulenter per Iesum Christum saluatorem nostrum: ut iustificati illius gratia, haeredes efficiamur secundum spem uitae aeternae. Fidelis sermo, & de his uolo te confirmare: ut curam habeant bonis operibus praeesse qui credunt in domino. Haec bona sunt & utilia hominibus. Stultas autem quaestiones & genealogias & contentiones, & pugnas quae ueniunt ex lege, deuota.

Sunt

fidelis sermo, ad superiora iungendum est: in quibus praemiserat, ut iustificati ipsius gratia, haeredes efficiamur secundum spem uitae aeternae. Dignus enim fide super haereditate dei sermo, & super spe uitae aeternae. Vnde oportet de his, non dubium, non timentem & ipsum credere, & ut credant ceteri confirmare. Non solum autem hoc, sed & hoc cum ceteris his qui uoluerint credere confirmandum est: quapropter ait: Et de his uolo te confirmare. Qui autem ista uera esse crediderint, necesse est ut curam habeant bonorum operum: per quae haereditas dei & spes uitae praeparatur aeternae. Et pulchre ut maiorem fidem faceret, non dixit, qui credunt hominibus: sed qui credunt deo. Necesse est enim ut curam bonorum operum habeant, quae adimpleta & omni studio perpetrata, sunt bona utiliaque credentibus. **c** ¶ Stultas autem quaestiones &c.] Quia multiplices & diuersae sunt quaestiones: propterea Salomon de his qui quaerunt deum locutus est dicens: Recte autem quaerentes eum inueniunt pacem. Qui igitur deum non recte quaerunt, pacem inuenire non possunt. Plurima exempla sunt quaerentium non recte deum. Iudaei praeue quaerunt deum, sperantes se eum inuenire posse sine Christo. Haeretici uano sermonum strepitu concupiscentes: quaerunt quem inuenire non possunt. Philosophi quoque & barbari de deo uaria sentientes, quaesierunt deum. Sed quia non recte quaesierunt, fuerunt eorum fatuae quaestiones: putantium deum humanis sensibus posse comprehendere. Ab his igitur Paulus nos reuocat quaestionibus. Ceterum ad sapientes & quae scripturarum autoritate sunt fultae, magis cohortatur & prouocat, praceptorum non nescius saluatoris in quibus ait: Quarite & inuenietis: pulsate & aperietur uobis: petite & dabitur uobis: Omnis enim qui quaerit inueniet, & qui petit accipiet, & qui pulsat aperietur ei: modo non sit corpus nostrum subditum peccatis, & ingreditur in nos sapientia. Exerceatur sensus: mens quotidie diuina lectione pascatur, & quaestiones nostrae stultae non erunt quaestiones. Quod autem ait: genealogias & contentiones & rixas quae ueniunt ex lege deuota: proprie pulsat Iudaos: qui in eo iactant & putant legis habere noticiam, si nomina teneant singulorum: quae quia barbara sunt, & etymologias eorum non notimus: plerumque corrupte proferuntur a nobis. Et si forte errauerimus in accentu, in extensione & breuitate syllabarum: uel breuia producentes, uel producta breuiantes: solent irridere nos imperitia, y 2 maxime

lo & Cepha de dissensione & schismate quod arguebat in Corinthijs est locutus: ita etiam in praesenti loco se & apostolos nominans: omnes qui in Christo crediderant, quales fuerint ante regenerationem lauacris uitalis ostenderit. Simul autem & humilitas eius est admiranda, quod qui omnem utilitatem iusticiamque legis quasi quisquiliis & purgamenta contempsit: recte se sine Christo uitae omnibus seruasse memorarit. **b** ¶ Fidelis sermo, & de his uolo te &c.] Hoc quod ait,

Prouer. 8.6

Luc. 11.6

A maxime in aspirationibus & quibusdam cum rasura gu-
lae literis proferendis. Hoc autem euenit quod Lxx. inter-
pretes, per quos in Græcum sermonem lex diuina trans-
lata est: specialiter $\aleph$ heth literam & ψ ain, & ceteras
istiusmodi: quia cum duplici aspiratione in Græcam lin-

guam transferre non
poterant: alijs literis
additis expresserunt.
Verbi causa: ut Ra-
hel, Rachel dicerent,
& hiericho, hiericho,
& hebron chebron,

& seor, segor. In alijs uero eos conatus iste deficit. Nam
nos & Græci unam tantum literam, s, habemus: illi uero
tres ρ samech σ sade & ψ sin quæ diuersos sonos
possident. Isaac & Sion per σ sade scribunt: Israel per
 ψ sin, & tamen non sonat hoc quod scribitur. Seon rex
Amorraeorum per ρ samech literam & pronunciat
& scribitur. Si igitur à nobis hæc nominum & linguarum idio-
mata, ut uidelicet barbara non ita fuerint expressa ut ex-
primuntur ab Hebræis, solent cachinnu attollere & iu-
rare se penitus nescire quod dicimus. Vnde & nobis cu-
ra fuit omnes ueteris legis libros: quos uir doctus Ada-
mantius in exempla digesserat: de Casariensi bibliote-
ca descriptos, ex ipsis authenticis emendare, in quibus &
ipsa Hebræa proprijs sunt characteribus uerba descri-
pta, & Græcis literis tramite expressa uicino. Aquila e-
tiam & Symmachus. Lxx. quoque & Theodotio suum or-
dinem tenet. Nonnulli uero libri & maxime hi qui apud
Hebræos uersu compositi sunt: tres alias additiones addi-
tas habent: quam quintam & sextam & septimam trans-
lationem uocant: auctoritatem sine nominibus interpre-
tum consecutas. Hæc immortale illud ingenium suo no-
bis labore donauit: ut non magnopere peritescamus
supercilium Iudæorum: solutis labijs, & oborta lingua, &
stridente salua, & rafa fauce gaudentiu. Est in illis & alia

B occasio superbiæ: quoniam sicut nos qui Latini sumus,
Latina nomina & origines de lingua nostra habetia, faci-
lius memoriæ tradimus: ita illi à parua ætate, uernacula
sui sermonis uocabula, penitissimis sensibus imbibent,
& ab exordio Adam usque ad extremum Zorobabel: om-
niu generationes ita memoriter uelociterque percurrunt,
ut eos suum putes referre nomen: Hoc nos qui aut alias
literas didicimus: aut certe sero credidimus in Christu:
aut etiã si infantes sumus ecclesiæ mancipati: magis scri-
pturarum sensum quam uerba sectamur, si forte non ita no-
uimus, putant se in nominibus referendis, & in supputa-
tione annorum, & in nepotibus & abnepotibus, auis,
proauis, & atauis doctiores. Audiui ego quendam de
Hebræis qui se Romæ in Christu credidisse simulabat,
de genealogijs dñi nostri Iesu Christi quæ scripta sunt
in Matthæo & Luca facere quæstionem, quod uidelicet
à Salomone usque ad Ioseph: nec numero sibi, nec uoca-
bulorum aequalitate consentiant: qui cum corda simpli-
cium peruerisset: quasi ex adytis & oraculo deferebat
quasdam ut sibi uidebatur solutiones: cum magis debuerit
iusticiam & misericordiam & dilectionem dei querere, & post
illa si forte occurrisset, de nominibus & numeris disputa-
re. Satis forsitan de Hebræorum supercilio & plus quam necesse
fuerit dixerimus: sed occasio nobis data est, de genealo-
gijs & contentione & rixis quæ ex lege ueniunt differendi.
Dialectici quorum Aristoteles princeps est: solent argu-
mentationum retia tendere, & uagam Rhetoricam liberta-
tem in Syllogismorum spineta concludere: hi ergo qui
in eo totos dies & noctes terunt: ut uel interrogent uel re-
spondeant: uel dent propositionem uel accipiant, assu-
mant, confirmant atque concludant, quosdam contentio-
sos uocant: qui ut libet, non ratione sed stomacho dispu-
tent litigantium. Si igitur illi hoc faciunt: quorum pro-
pria ars contentio est: quid debet facere Christianus nisi
omnino fugere contentionem: Rixæ quoque legales peni-
tus respuenda sunt, & Iudæorum stulticia relinquenda:

Sunt quippe inutiles & uanæ. Hereticum hominē post
unam & alteram correptionem deuota: sciens quod sub
uersus est eiusmodi, & delinquit quod est à semetipso dāna-
tus

Sunt enim inutiles & uanæ: quæ tantum speciem scientiæ
habent: ceterum nec dicentibus nec audientibus profunt.
Quid enim mihi prodest scire quorundam annos uixerit Mathu-
salem: quoto ætatis suæ anno Salomon fortitus sit coniu-
gem, ne forsitan Roboam undecimo ætatis illius anno na-
tus esse credatur: &
multa istiusmodi,
quæ aut difficile est
inuenire propter libro-
rum uarietatem, & (dum
paulatim de inemen-
datis inemendata scri-

buntur) errores inlitos: aut etiam si inueniremus ma-
gno studio & labore, nihil profutura cognouimus. Fre-
quenter accidit ut habeamus pugnas legis, non ob desy-
derium ueritatis, sed ob iactantiam gloriæ, dum apud eos
qui audiunt, docti uolumus aestimari, aut certe ex hoc
rumusculo turpia sectamur lucra. Quid enim prodest
spumantibus labijs, & latratu garrire canum; cum sim-
plex & moderata responsio, aut possit te placare si uera
est, aut si falsa, leniter à te & placabiliter emendari.

4. Hereticum hominem post unam & c. Nomen Hæ-
reseos & in epistola ad Corinthios ponit: Oportet enim
& Hæreses in uobis esse, ut probati quique manifesti fiant.
Et ad Galatas inter carnis opera numeratur: Manifesta
aut sunt opera carnis: quæ sunt fornicatio, immundicia,
luxuria, idololatria, ueneficia, inimicitia, contentiones,
amulationes, ira, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidia,
ebrietates, comestiones, & cetera his similia: quæ præ-
dico uobis sicut prædixi: quoniam qui hæc agunt, regnum
dei non possidebunt. In quibus diligenter est obseruan-
dum, quod quomodo cetera uitia quæ inter carnis ope-
ra numerata sunt excludunt nos à regno dei: ita etiam no-
bis hæreses auferant regnum dei, & non interest quomo-
do quis, dum tantum excludatur à regno. Quod aut ma-
gis mirum sit, etiam illud de actibus apostolorum uide-
tur esse relegendum, fidem nosse in Christo, & ecclesiæ
stictam disciplinam, iam tunc à peruersis hominibus hæ-
resim nuncupatam: Nos enim, inquit Iudæi ad apostol-
um Paulum, nec literas de te accepimus de Iudæa: nec
ueniens quis de fratribus annuntiavit nobis: aut locutus
est aliquis de te in malum. Petimus aut, ut audiamus à
te quid sentias: de hæresi enim ista notum est nobis, quia
ubique ei contradicimus. Et licet nomen hæreseos Milesi non
dicatur, à Paulo tamen opera nominantur, loquente ad
presbyteros ecclesiæ: Ego scio quoniam uenient post ab-
scissum meum lupi graues in uos, non parcentes gregi,
& ex uobis ipsis consurgent uiri loquentes perueria: ut
abducant discipulos post se. Hæc in transitu dicta sunt,
ubi & alibi hæresis appelletur: Nunc ipsum nomen uide-
tur plenissime uentilandum. Hæresis Græce ab electione
dicitur, quod scilicet unusquisque id sibi eligat quod ei
melius esse uideatur. Philosophi quoque Stoici, Peripate-
tici, Academici, Epicurei, illius uel illius hæreseos appel-
lantur. Superfluum est ire per singula, & Marcionem, Va-
lentinu, Apellem, Hebionem, Montanu, & Manichæum
cum suis enumerare dogmatibus: cum per facile sit uni-
cuique cognoscere quibus singuli ducantur erroribus. A-
rius & Eunomius, & nouæ autor hæreseos, utinam tam
noti non essent, minus forsitan plurimos decepissent. Hæ-
reticum igitur hominem post unam correptionem: siue
ut in Græco melius habetur, uobiscum deuota: uobiscum au-
tem comonitionem magis & doctrinam absque increpatio-
ne significat. Legitur in Latinis codicibus, quod uerum
Papa quoque Athanasius approbat: Post unam & alte-
ram correptionem: quod scilicet non sufficiat tantum se-
mel eum corripere uel commoneri qui aliquo sit depraua-
tus errore: sed & secunda sit ei adhibenda doctrina: ut in
ore duorum aut trium testium stet omne uerbum. Qua-
re aut post primam & secundam correptionem deuota-
tus si reddidit causas dicens: quod subuersus est eiusmodi
di, & peccat, cum sit à semetipso damnatus. Qui enim semel
bisque

A. bisq̄ correptus, audito errore suo non uult corrigi: errare existimat corrigentem, & e contrario se ad pugnas & iurgia uerborum parans, cum uult lucrifacere à quo docetur. Propterea uero à semetipso dicitur esse damnatus: quia fornicator, adulter, homicida, & cetera uitia, per sacerdotes de ecclesia propelluntur.

Hæretici autem in semetipso sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedentes: quæ recessio, propria conscientia uidetur esse damnatio. Inter hæresim & schisma hoc esse arbitrantur: quod hæresis per uersum dogma habeat. Schisma propter episcopalem dissensionem ab ecclesia separetur: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest. Caterum nullum schisma non sibi aliquam constringit hæresim: ut recte ab ecclesia recessisse uideatur. a ¶ Cum misero ad te Arteman aut Tychicum: festina uenire ad me Nicopolim: ibi enim statui hyemare. Zenam legis doctorem & Apollo sollicitè præmitte, ut nihil illis desit. Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs uisibus: ut non infructuosi sint. Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia domini nostri cum omnibus uobis.

¶ Cum misero ad te Arteman aut Tychicum: festina uenire ad me Nicopolim: ibi enim statui &c.] Legimus in exordio istius epistolæ: Huius rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerant corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui: Vt quia Cretenses nuper crediderant: recedente Paulo & ad alias ecclesias transeunte, non dimitterentur orphani: sed haberent apostolicum uirum, qui ea quæ uidebatur deesse corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum ecclesiarum necessarius erat Titus: qui ædificium superstrueret, scribit ei, ut cum Arteman uel Tychicum, unum scilicet ex duobus qui secum

B fuerant, Cretam misisset, impleturus locum eius: ipse Nicopolim ueniret: ibi se hyematurum esse contestans. Ex quo paternus Pauli in Cretenses probemus affectus. Necessarium habet Titum in euangelij ministerium: tamen non eum ante ad se uult uenire, nisi in locum eius Artemas uel Tychicus successor aduenerit. Nicopolis ipsa est, quæ ob uictoriâ Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramq̄ superauit, nomen accepit. b ¶ Zenam legis doctorem & Apollo sollicitè præmitte ut nihil illis desit.] Iste est Apollo de quo & ad Corinthios scribit: Vnusquisq̄ uestrum dicit: Ego sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cepha. Fuit autem uir Alexandrinus ex Iudæis, ualde eloquens & perfectus in lege: episcopus Corinthiorum: quem propter dissensiones quæ in Corintho erant, ad uicinam insulam Cretam cum Zena legis doctore putandum est transfretasse, & Pauli epistola dissensionibus quæ Corinthi ortæ fuerant temperatis, rursum Corinthum reuertisse. Zenam uero legis doctorem, de alio scripturæ loco quis fuerit, non possumus dicere, nisi hoc tantum, quod & ipse apostolicus uir id operis quod Apollo exercebat habuerit, Christi ecclesias extruendi. Præcipit itaq̄ Tito, ut quoniam de Creta ad Græciam nauigaturi erant: non eos faciat sitarcis indigere, sed habere ea quæ ad uaticum necessaria sunt. c ¶ Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs uisibus: ut non infructuosi sint.] Supra dixerat, Zenam legis doctorem & Apollo sollicitè præmitte, ut nihil illis desit: Quia ergo poterat suboriri occulta responsio, ut non tam Titus quam quicunq̄ epistola lector hoc diceret, & unde Tito, ut uaticum non habentibus largiretur: Soluit hanc quæstionem, & quasi nihil sibi opponatur elidit, dicendo:

Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs uisibus: ut non infructuosi sint. Nostros, suos uocat qui in Christo crediderant: qui quia Christi erant, recte & Pauli & Titi appellari merebantur. Habes, inquit, in discipulos potestatem: doce eos non esse infructuosos: sed euangelis-

stis & apostolicis uiris qui bonis operibus seruiunt ministrare, & ministrare non in quibuscunq̄ causis, sed in necessarijs uisibus: Habentes quippe uictum & uestimentum, his contenti sumus: Et qui altario seruiunt, de altario uiuant, & qui participes spiritualium nostrorum facti sunt, de-

bent nobis sua participare carnalia. Et ne forsitan uel epistolam Pauli uel præceptum Titi facile contemnerent: infructuosos uocat, quicunq̄ euangelistis non ministrauerint. Dicit & Salomon in Proverbijs: Fructus

uero eleemosynæ. Et ipse Paulus primum spiritus fructum charitatem uocat. Charitas autem in communicatione & in ministerio uel maxime comprobatur. Vt non inquit, infructuosi sint. Omnis enim arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur. Hoc autem dico: quia qui parce seminat, parce & metet. Apostolicis uiris & euangelizatoribus Christi in necessarijs uisibus nolle tribuere: sterilitatis seipsum est condemnare. d ¶ Salutant te qui mecum sunt omnes.] Vel solita consuetudine usus est, ut Titum ab omnibus qui secum erant diceret salutari: uel certe proprie in Titum, quod talis esset, ut amorem eorum qui cum Paulo erant omnium mereretur. Magna uero laus Titi, per Paulum ab omnibus salutari. e ¶ Saluta eos qui nos amant in fide.] Si omnis qui amat amaret in fide, & non essent alij qui absq̄ fide diligerent: nunquam Paulus ad amorem fidem apposuisset, dicens: Saluta eos qui nos amant in fide. Amant quippe & matres filios, ita ut mortem pro eis oppetere sint paratæ: sed non amant in fide, & uxores maritos quibus frequentissime commoriantur, sed amor ille non fidei est. Sola sanctorum dilectio in fide diligit, in tantum ut etiam si ille qui diligitur infidelis sit: tamen sanctus in fide eum diligit secundum illud: Omnia uestra in fide fiât. Et alibi: Diligite inimicos uestros. Diligit sanctus inimicos suos, & ideo in fide diligit: quia credit in eum qui pollicitus est se pro expletione mandati retributurum esse mercedem. f ¶ Gratia domini nostri cum omnibus uobis.] Sciendum quod in Græcis codicibus ita scriptum est: Gratia cum omnibus uobis: ut nec domini nec nostri in libris feratur autenticis. In commune itaque sanctis atque credentibus, Tito & cæteris qui cum eo erant, imprecatur gratia. Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filium suum Iacob, & ipse duodecim patriarchas: apostoli quoq̄ ingredientibus domum dicebant: Pax huic domui: Et si digna erat domus, requiescebat pax eorum super eam: si uero exhibebat se indignam, reuertebatur ad eos qui eam fuerant imprecati: Ita & nunc in fine epistolæ suæ Apostolus gratiam credentibus imprecatur: quæ cum uoto habebat effectum, & erat in potestate credentium, si talem se benedictus, qualem benedicens præbere uoluisset.

Commentariorum in epistolam ad Titum finis.

y 3

Diut

1. Cor. 1. b

Prouer. 3. Gal. 5. b

Matth. 3. c

Luc. 6. d

Matth. 10. b